

Erään partisiippityypin taustaa

Agricolan viljelemillä tullu(u)at, ollu(u)at, wsconu(u)at -tyyppisillä akt. 2. partiisiipin mon. nominatiiveilla on jo pitkä tutkimushistoria. Setälä (TuM s. 13 alav.) yhdisti tämän partisiippityypin etelävirossa ja jossain määrin myös pohjoisvirossa tavattaviin, modus obliquuksen preteritin mon. 3. persoonana käytettyihin partiisiippimuotoihin, jollaisia hän tunsi Wiedemannin kieliopista (s. 464): virE *nemä* [po. *nemä*] *tulnuva* 'sie seien gekommen', virP *elanuvad* 'sie haben gelebt'. Luontevalta tuntuu Setälän esittämä ja mm. Osmo Ikolan (Suomi 106: 4 s. 53) kannattama selitys, jonka mukaan viron muotojen *-vad*-loppu (*tulnuva* pro *tulnu* jne.) on preesensin mon. 3. persoonan muotojen analogiaa. Kyseenalaisemmaksi sitä vastoin on jäänyt, voidaanko samaa selitystä soveltaa vanhaan kirjasuomeenkin. Heikki Ojansuu, joka oli tavannut Agricolan muotojen tapaisia partisiippeja myös lounaismurteiden pohjoisosista (Luvia *kualuv* : *kualuwast*, Hinnerjoki *menväl vikol*), yhdisti ne samoilta seuduin tapaamaansa muototyyppiin *ohuva* 'ohuet', *lühüvä* 'lyhyet', *merineittävä* nom. pl. ja näki kaikissa tällaisissa tapauksissa alk. *e*-loppuisen »vartalon sekaannusta *a-*, *ä*-loppuisiin sanoihin» (LMÄH II s. 47). Ojansuuhun viitaten myös E. A. Tunkelo rinnasti Vir. 1918 s. 123 Agricolan partisiipit »Lounais-Suomen länsirannikon» *lühü* : mon. *lühüvä*, *ohu* : mon. *ohuva* -tyyppiin, johon »on — — alkuperäisestä *-ut -ude*-tyypistä tultu» — ei siis selvää viittausta siihen, kuinka kehitys on tapahtunut. Martti Rapola ei vielä 1933 ilmestyneessä Suomen kirjakielen historiansa I osassa (s. 165) ottanut aivan tarkkaa kantaa siihen, miten Agricolan partisiipit ovat kehittyneet; yhteydestä lienee kuitenkin lupa päätellä, että hän rinnastaa tulluuat-tyyppisten partisiippien uua (o: *uua*?) -aineksen tasaveroisena niihin moniin äännekehittyimiin, joita partisiippien *u-e* (*ü-e*) -yhtymä on voinut tuottaa δ :n kadottua. Myöhemmin (Suomi 110: 3 s. 38) hän on täsmentänyt kantaansa ja tehnyt samalla *üde-vartaloisia etuvokaalisia partisiippeja koskevan lisäyksen: »Agricolan kirjavasta käytännöstä (*tehnyet*, *tehneet*, *cooluxi* ym.) crottuu paitsi *ue-*, *ye*-tapausten suurta määrää myös omituinen *a*:llinen rinnakkaisuus *ua* t. *uua*. Se oikeuttaa oletamaan, että myös Agricolan *ye* (*yue*) on yleisesti luettava *yä*:ksi *ye*:n asemesta. Vertauskohdan tarjoavat lounaismurteissa edelleenkin säilyneet *lyhyvä* = lyhyet, *ohuva* = ohuet.»

Rapolan uusin kannanotto sai vuorostaan Aarni Penttilän tarttumaan kynään (Vir. 1965 s. 136—144). Penttilän kritiikki koski oikeastaan kahtakin kohtaa Rapolan esityksessä. Ensimmäinen oli etuvokaalisten partisiippien lukutapa. Tilastollinen tarkastelu (ks. Juhani J. Koskinen, Vir. 1965 s. 172—175) oli osoittanut, että takavokaalisten verbien *e*:llisiin partisiippeihin on Agricolan tuotannossa miltei poik-

keuksetta kirjoitettu yksi u:e:n eteen, siis tulluet, olluet, cokondunuet jne. (lisäesimerkkejä Rapolalla SKH I s. 165); ani harvoissa tapauksissa on waijonuuet, langenuuet jne., e:n edessä siis tavallisesta poikkeavasti kaksi u:ta. Penttilän käsityksen mukaan tämä viittaa siihen, että myös lukutapa on e:llisissä tapauksissa ollut v:tön, siis *tullu_et*, *ollu_et* jne. Sitä vastoin a:llisissa partisiipeissa on a:n eteen enimmäkseen merkitty kaksi u:ta (tullu_uat jne.), harvemmin yksi u,¹ ja muun muassa tästä syystä Penttilä on taipuvainen olettamaan kaikkiin u(u)at-tapauksiin v:llistä lukutapaa: *tullu_vat*, *uskonu_vat* jne. Etuvokaalisten partisiippien e on Agricolan ortografian kannalta tietysti luettavissa yhtä hyvin ä:ksi kuin e:ksi, mutta kun enemmistö tapauksista on kirjoitettu ilman e:tä edeltävää u:ta (siis tehnyet, estänyet, ymmärtänyet), Penttilä tekee eräänlaisen ajatusharppauksen: hän rinnastaa nämä u:ttomat tapaukset nimenomaan takavokaaliseen tulluet o: *tullu_et* -tyyppiin, edellyttää kauttaaltaan sen mukaista lukutapaa *tehnü_et* jne. (mts. 138) — ja samalla liukuu kuin huomaamatta ohi Rapolan vaihtoehtoiseksi esittämän lukutavan *tehnü_ät*, jonka luonnollisena tukena ovat tulluat-tyyppiset takavokaaliset tapaukset. Kaavoittelulle hän näyttää olevan sillä lailla uskollinen, että katsoo u:llisten nähnyuet, wäsynyuet -tyyppisten, vähemmistöön jäävien tapausten vuorostaan merkitsevän *üv_ä*:llistä ääntämystä. Tämä käy välillisesti ilmi hänen kirjoituksensa sivuilta 139—140 ja suoremmin sivulta 141, jossa hän esittää Upsalan evankeliumikirjan katkelmasta huomaamalleen exynyuat-tapaukselle lukutavan *eksynyvät*.

Selvittely, jossa Penttilä toisaalta koettaa tarkentaa a:llisten ja ä:llisten partisiippien määrää koskevia arvioita, toisaalta todistella tämäntyyppiset partisiipit kauttaaltaan v:llisiksi, vaikuttaa laajuudestaan huolimatta vain ekskurssilta, jonka avulla hän johdattelee lukijaa päätavoitteeseensa: sen osoittamiseen, että Setälän käsitys kyseisen partisiippityypin synnystä on ollut olennaisesti oikea. Todistelu on tältä osin kaksijakoinen. Lähinnä Rapolan kannanottoa kritikoiden hän s. 141—142 pyrkii osoittamaan, että lounaissuomalaista äännekehitystä **tullu_et* > **tullu_vat* > **tullu_uat* on vaikea perustella. Kehityksen jälkimmäinen osa **tullu_vat* > **tullu_uat* (jota en ole kyllä huomannut Rapolan tai kenenkään muunkaan edellyttäneen juuri näinpäiseksi) olisi Penttilän mukaan epätodennäköinen, koska **tullu_vat*-muodosta lähtien odottaisi lounaismurteiden sisäheittosääntöjen mukaan lopputulosta *tulva(t)* (vrt. Ojansuun Hinnerjoelta merkitsemiin tapauksiin *menvän vuan* 'menneenä vuonna', *menväl vīkol*). Kehityksen edellistä osaa **tullu_et* > **tullu_vat* Penttilä ei pidä »vähä-

¹ Penttilä tuntuu kyllä hiukan vähättelevän yksi-u:llisten tapausten osuutta. Hän itse luettelee wconu_uat, kirianoppenu_uat -tyyppisiä tapauksia »kourallisen» eli 14 (Vir. 1965 s. 138); Juhani Koskisen mukaan (mts. 173) niitä taas on 16. Toisaalta Penttilän mukaan »lajia *tullu_vat*» (johon ryhmään hän laskee myös yksi-u:llisen wconu_uat-tyypin) on aineistossa yht. 79 esimerkkiä. Kuusitoista tapausta 79:stä on jo sellaisenaan huomattava osuus, mutta nyt on pantava merkille, että Penttilän oman ilmoituksen mukaan (mts. 139) noihin 79:ään sisältyvät myös sellaiset u:lliset *c t u v o k a a l i s e t* partisiipit kuin *nähnyuet*, *wäsynyuet*. Niiden yhteismäärää hän ei ilmoita, mutta pelkästään s. 140 olevaan, arvattavasti epätodelliseen esimerkiksi luetteloon näitä etuvokaalisia tapauksia on kertynyt jo 16, ja niinpä takavokaalisia »lajia *tullu_vat*» -tapauksia jää 79:n sijasta enintään 63, todellisuudessa kaiketi sitäkin vähemmän. Voitanee siten päätellä, että yksi-u:llisten tapausten osuus takavokaalisista tullu(u)at-tyyppisistä on runsas neljännes (16 enintään 63:sta).

kään luultavana»: kun sen vertauskohdaksi esitettyjä nominatiiveja *lyhyvä, ohuva* (tällaisia lounaismurteissa osaksi myös yks. nom:ssa) tunnetaan hänen mukaansa myös sieltä täältä kaakkois-, savolais- ja pohjalaismurteista, »on mahdollista, että *lyhyvä* ja *ohuva* olisi ymmärrettävä samoin kuin *usean* rinnalla esiintyvä *useva* — —, ts. siten, että *va, vä* -johtimellisten sanojen piiri on laajentunut ja *lyhyt, ohut, usea* ovat liittyneet niihin». Kun Penttilä näin saa torjutuksi äännekehitykseen perustuvan tulkinnan, hän vetää esille Setälän analogiaselityksen ja esittää sille oman lisäperustelunsa: lounaismurteissa — samoin kuin virossakin — olivat akt. 2. partisiipin yks. ja mon. nominatiivi äännekehityksen johdosta langenneet yksiin (yks. *tullu(t)*, mon. **tulludet* > **tullut* > *tullu(t)*), ja siksi turvauduttiin »selvennykseen», ts. yleistettiin monikollisuuden merkiksi tajuttu *-vat*-aines partisiipeihin samaan tapaan kuin se eri tahoilla on yleistetty imperfektin ja konditionaalien mon. 3. persoonaan.

Penttilän kirjoituksen johdosta käytti Martti Rapola Vir. 1965 s. 322—323 lyhyen puheenvuoron, jossa puuttui varsinaisesti vain Penttilän »intradaan», siihen hänen kirjoituksensa osaan, joka koski *a*:llisten (*ä*:llisten) partisiippien osuutta ja niiden *v*:llisyyttä tai *v*:ttömyyttä Agricolalla. Puheenvuorossaan Rapola sanoutuu irti Penttilän tulkinnasta, jonka mukaan hän kannanotossaan Suomi 110:3 s. 38 olisi tarkoittanut, että »’arvaamaton (= erittäin suuri) paljous’ Agricolan mennyet jne. -tapauksia (mieluummin kaikki?) olisi luettava *mennyät* (näehnyet ei missään nimessä enää *näehnyvät*)»; Rapola itsekään ei ilmoita ajatelleensa enempää kuin sanoa, »että vaikkapa samassa suhteessa kuin Agricolalla on *tulluet*-tyypin rinnalla *tulluat* tai *tulluvat* (Juhani Koskisen nyt Virittäjässä julkaistujen tilastojen mukaan noin 100 : 9), hänellä varmaan on ollut *mennyet*-tyypin ohella *mennyät*». Penttilän varsinaiseen teoriaan Rapola ei halunnut kajota, huomautti vain, että sen perustelut eivät häntä vakuuttaneet.

Rapolan vastahuomautus tuntuu vähintäänkin kohtuulliselta. Hänen mainitsemansa suhdeluku *tulluet* 100 : *tullu(v)at* 9 sitä paitsi muuttuu vielä jonkin verran, kun otetaan huomioon, että Koskisen tilastossa on luettu *tulluet*-tyypin puolelle myös etuvokaaliset tehnyt-tyyppiset kirjoitusasut, vaikka niistä jokin osa ilmeisesti kuvastaakin *tehny(v)ät*-tyyppistä ääntämystä — vrt. siihen, että myös takavokaalisissa, kiistattomasti *a*:llisissa partisiipeissa toinen *u* on ainakin yhdessä neljäosassa tapauksia jätetty merkitemättä. Ks. edeltä alav. 1. Tarkkaan pesäcroon, jonka Penttilä on tehnyt *v*:llisten ja *v*:ttömien lukutapojen välillä (*a*:llisissa ja *ä*:llisissä tapauksissa nimenomaan *v*:llisen ääntämyksen hyväksi), Rapola ei enempää puutu. Se mitä tähän mennessä on ilmennyt, viittaa kumminkin siihen, ettei *v*:llisen lukutavan kauttaaltaisuus *a*:llisissa ja *ä*:llisissä partisiipeissa ole niin varmaa kuin Penttilä haluaa esittää. Asia on sinänsä tosin vähäarvoinen; muotojen historialliseen selvittelyyn se vaikuttaa tuskin sitä tai tätä, kun *v*:n asema labiaali- ja illabiaalivokaalin välissä on murteissamme, varsinkin jälkitavuissa, sangen häilyvä. *v* on voinut kehittyä tällaiseen ympäristöön siirtymä-äänteen tavoin tavunrajaa vahvistamaan; erityisesti lounaismurteissa se on labiaalivokaalin vierestä voinut myös kadota, ja käytännössä yhtä tavallisia kuin selvä *Ø*-edustus ja selvä *v*-edustus ovat erilaiset väliasteet:

ylilyhyt tai lyhyt bilabiaalinen *w* tai *ü*, jollaisia mikään oikeinkirjoitus ei ole koskaan voinut ottaa tarkoin huomioon ja joiden fonologinenkin tulkinta usein voi olla erittäin vaikeaa.

Itse kysymys Agricolan *a*:llisten ja *ä*:llisten partisiippien alkuperästä on käydyn keskustelun jälkeen siis edelleen avoin. Kilpasilla ovat 1) Setälän analogiaselitys, jota Penttilä on puoltanut mutta Rapola vastustanut, 2) äännekehitystä edellyttävä selitys, jonka kannalla Rapola lähinnä on mutta jonka Penttilä epää, 3) viimeaikaisessa keskustelussa huomiotta jäänyt Ojansuun selitys, joka edellyttää siirtymistä taivutustyyppistä toiseen mutta ei siirtymisen mekanismia tarkemmin perustele. Ennen kuin järkevä valinta eri selitysten kesken on mahdollinen, on nähdäkseni syytä vielä kertaalleen koota yhteen kaikki se, mitä nykyään tiedetään jäljitävien **ude*, **üde* -sekvenssien kehityksestä yleensä eri murteissa ja eri muotoryhmissä. Vasta näin selville saatujen vastaavuuksien pohjalta voidaan luotettavasti tutkia, mikä kehittymä missäkin muotoryhmässä on »äänteellinen» tai suorastaan ankarasti »äännelaillinen», mikä taas vaatii puhdasta analogiaselitystä tai sellaiseen rinnastuvaa tulkintaa (esim. karkaus äännteellisesti ja/tai semanttisesti likeiseen muotoryhmään). Metodisesti perusteltavissa on tällöin sellainen yksinkertaistus, että tarkastelussa otetaan huomioon vain nominien **ude*, **üde* -loppuiset vokaalivartalot, ei sen sijaan esimerkiksi mon. 2. genetiivejä (**lintuden*), 2. infinitiivin muotoja (**keikkuden*, **keikkudessa*) tai frekventatiiviverbejä (**huhudelδak*). Analogisille uudennuksille on tällaisissa muotoryhmissä ollut selvästi paremmat mahdollisuudet kuin **-ude* ~ **-üde* -nominien vokaalivartalosisissa muodoissa — jopa niin, että analogiamuodot näyttävät laajalti suomen murteissa kokonaan peittäneen »äännelaillisiksi» odotettavat tyypit.

Tarkasteltavaksi jää tällöin kolme muotoryhmää: *a*) **-ut* : **-ude-*, **-üt* : *-üde* -nomininit, *b*) akt. 2. partisiipit, *c*) ominaisuudennimet (tyyppi **vanhus* : **vanhuden*). Lähdetä erikseen mainitsematta nojaudun seuraavan katsauksen esimerkistöissä ja *commune bonumiksi* vakiintuneiden selitysten osalta sen tulkinnassakin paljolti Martti Rapolan perustaviin kokoomaesityksiin (erityisesti SUST 52 s. 216—237; Suomen kirjakielen historia I; Suomen kielen äännehistorian luennot). Levikki-alueita olen kuitenkin koettanut täsmentää ennestään tunnetusta varsinkin Sanakirjasäätiön kokoelmien ja omien muistiinpanojeni, osaksi myös äännehistoriallisen kirjallisuuden ja v. 1967—68 kertyneiden kansankielen muoto-opin kokoelmien avulla. Kontaminaatioteitse syntyneet ominaisuudennimien ja niihin perustuvien kollektiivijohdosten uudennosmuodot, joita Rapola on eri yhteyksissä ansiokkaasti selvitetty, jätän tarkastelusta enimmäkseen syrjään. Erilaisia edustustapoja erottuu murteissamme kuutta tyyppiä.

1. Säilynyt *ude*, *üde* (tai sen länsimurteiset kehittymät *ure*, *iire*; *ule*, *üle*). Eri muotoryhmissä seuraavasti:

a) Agricola Neitzzydheni, neitzzyden; Cod. Cumoensis neitzudē; Finno poicu-

dhens (Rapolan *-ut-*nominiksi tulkitsema SKH I 2. p. [lisäys s:lle 166 »Oikaisuja ja täydennyksiä» -osastossa] ja SKÄHL s. 151). Esimerkkejä siis vain vanhasta kirjasuomesta.

b) Agricola ylitzeienydhen, cooludhen, Cooludhensa, langenuhdhen. Nämäkin esimerkit pelkästään vanhasta kirjasuomesta.

c) Vanhassa kirjasuomessa Agricolasta alkaen ovat yltyleisiä sellaiset ominaisuudennimitapaukset kuin tyhmydhet, laiskudhen, orjuden, ahkerudhella. Ne ovat teoreettisesti tietenkin kaksiselitteisiä: *u*, *y* edustaa joko lyhyttä tai pitkää vokaaalia; jälkimmäisessä tapauksessa muodot olisivat kontaminaatioita, joiden toisena tekijänä ovat olleet kohdassa *4 c* mainittavat *ū*:lliset, *ü*:lliset muodosteet. Samalla lailla kaksitulkitaisia ovat lounaismurteiset tyyppit *lapsudesan*, *pahūdel*, ei sen sijaan enää samojen murteiden tyyppi *pitūres* (Sau), *jalkuren kippjä* (Hali) ~ *jalkurin kippjä* (Muurl), *totūres* (joka selvästi < **totūde-*, vrt. oletettavaan *toittures < **totūde-*) eikä sen alasatakuntalainen vastine *totūresta*, *kovūrella*. Juuri lounaismurteissa ja niiden liepeillä tällainen alkuperäistä lyhytvokaaalisuutta edellyttävä tyyppi näyttää tavatun melko laajalti. Aiemmin tunnettua aineistoa täydentävät vielä muutamat Länsi-Uudeltamaalta viime vuosina merkitsemäni tapaukset: Vihdissä *nuåruren ajan*, *vanhurem pōhkōi* 'vanhuudenhöperö', Pusulassa *nuåruren aikā*, *korkurel* 'korkeudella'. Samaan tapaan silloin tällöin myös Länsi-Uudenmaan itäisessä ja pohjoisessa naapuristossa: Nurmijärvellä *entūrelt* ~ *enturellas* (A. F. A. Södermann 1907; tokko kirjoitusvirhe?), Somerolla *jalkuren* (~ *jalkuuren*) *kipjä* (Taimi Tuominen 1963), Ypäjällä *ennev vanhuren* (Virtaranta, LYSMÄH II s. 708). Sivupainollisessa tavussa on lyhyt *u*, *ü* tunnetusti säilynyt laajalti hämäläismurteissa (*ahkerulen*, *emännüren*, *hätäsülen*), vähin myös Etelä-Pohjanmaalla (*rakkahures*, *tervehüres*, *nuarempureni* jne., ks. Laurosela, ÄTEPM I s. 107).

Perinteellisen, jo Setälän YSÄH s. 74—75 esittämän käsityksen mukaan *δ:n säilyminen tai edustuminen radikaalin astevaihtelun mukaisena *r*:nä tai *l*:nä olisi länsimurteissa äännelaillista vain sivupainollisen tavun jäljessä; painottoman vokaalin jälkeen olisi odotettava katoa, niin että *δ*, *r*, *l* jouduttaisiin tässä asemassa selittämään analogian avulla, aivan kuten toisaalta runsas katoedustus sivupainollisen tavun jäljessä (*uδe*, *üde* -yhtymien alalta ks. seuraavasta *2 b*, *2 c*, *4 b*, *4 c*, *5 b*, *6 b*). Olennaisesti sama oli Rapolankin käsitys vielä SKH I:ssä. Osaksi hän kallistui pitämään eri muotoryhmissä tavattavia painottoman vokaalin jälkeisiä *δ*-esiintymiä jopa kirjasuomeen teorioiden seipitettyinä muodosteina, jotka siis eivät olisi pohjautuneet silloiseen puhekieleen tai murrepohjaiseen kirjoitustraditioonkaan (esim. mts. 164—165). Jo Ojansuu (LMÄH II s. 45—46) oli toisaalta kiinnittänyt huomiota sellaisiin tapauksiin, joihin analogiaselitystä on vaikea soveltaa — paikannimet *ihode* Pyhässämaassa (oik. Pyhässärannessa), *ruhare* Nakkilassa, *vinnare* Harjavallassa, vanhan kirjasuomen *wapadhe* 'vapaa' —, ja otaksunut tällaisten tapausten edustavan (lounaismurteiden kannalta) »alkuperäisiä äännelaillisia suhteita». Rapolan kanta alkoi v. 1934 lähestyä Ojansuuta, kun hän oli löytänyt kiintoisan lisätapauksen: 1685:n virsikirjan Kewäden 'kevään', jolla osoittautui olevan vastineita yhä nyky-

murteissakin: Eurajoen *keväddest* (arvatenkin c : *keväddest*), Rauman pitäjän abstrahoitu yks. nom. *kevåde*.² Ks. Vir. 1934 s. 327—328. Asia näyttää jääneen jatkuvasti askaruttamaan Rapolaa. SKÄHL s. 163 hän esittää ajatuskokeen, jonka mukaan δ :n säilyminen painottoman vokaalin jäljessä olisi edellyttänyt nimenomaan ensi tavun lyhyttä ja kyseessä voisi olla jonkin »suomalaisryhmän» aikoinaan lounaseen tuoma virolaispiirre, »josta vain jäänteitä on enää saatu nähtäviksi» (vrt. vir. *kevadel*, *pimedad* mutta δ :n kato tyypissä *körged*). Varaukseton hänen selityksensä ei ole. Hän pitää mahdollisena sen soveltamista Agricolan isedhen-tyyppisiin mon. genetiiveihin (mts. 143) ja 1500-luvun vapadat, wapad(h)e -tyyppisiin muodosteesiin (mts. 164) mutta taipuu toisaalta selittämään δ :n 2. infinitiivissä (ottaden, wskodhen) ja ominaisuudennimissä (tyhmydhet, pahudhest) (sivu)painollisten tapausten analogian avulla (mts. 148, 159) ja pitää cooludhen, jopa langenudhen -tyyppisissä partisiippitapauksissa uskottavimpana teoriointia (mts. 149). Tyypin neitzyden selitys jää avoimeksi: »Omasta muotoryhmästä ei ole mahdollista osoittaa analogialähdettä» (mts. 151).

Sitovia todisteita ja vastatodisteita ongelman ratkaisemiseksi näyttää olevan vaikea löytää. Niin moniin painottoman vokaalin jälkeisiin δ :n säilymätapauksiin kuin analogiaselitystä voidaankin ajatella, sen läpikotainen soveltaminen osoittautuu mahdottomaksi, ja siksi ei voida torjua sitä mahdollisuutta, että myös Rapolan analogisiksi (tai teorioiduiksi) katsomat vanhan kirjasuomen δ -tapaukset tai jotkin niistä itse asiassa perustuvat δ :n analogiattomaan säilymiseen. Teoreettisesti ei mikään estäisi soveltamasta samaa tulkintaa jopa sellaisiin nykyisten lounaismurteiden ja niiden lähimurteiden ominaisuudennimitapauksiin kuin edellä puheena olleet *totüres*, *kouürella*, *vanhurem pöhköi*. Kaiken havaitun jälkeen tuskin kuitenkaan voidaan muotoilla sen ankarampaa sääntöä kuin että painottoman vokaalin jälkeinen δ on lounaismurteissa ja ehkä myös niiden lähimurteissa voinut tarkemmin tuntemattomin (?äänteellisin, ?morfologis, ?maantieteellisin) edellytyksin säilyä vastoin yleistä katotendenssiä. Ajateltavissa oleva säilymissäännön rajoituskin — säilymisen ehtona ensi tavun lyhyys — jää todistusaineiston haurauden takia varsin hypoteettiseksi, vaikka myöntää täytyy, että tämäntapaisten rajoituksen avulla selittyisivät mutkattomasti esim. Ala-Satakunnan ja Porin seutujen ominaisuudennimien erikoiset suhteet: ensi tavun ollessa lyhyt *totüresta* (kenties siis suoraan < *totude-?) mutta ensi tavun ollessa pitkä *laisküresa* (kenties vastaavasti *laiskü*- << *laisküde-; -*re*- olisi tässä tyypissä silloin analoginen). Sekä ennen 1500-lukua että sen jälkeen on ollut tarpeeksi aikaa sellaisiin yleistyksiin, saati murresekaannuksiin, jotka ovat peittäneet tutkimuksen näkyvistä δ :n »säilymissäännön» eksaktin luonteen.

² Lisättäköön muutama 1950- ja 1960-luvun muistiinpano, jotka osoittavat tätä muodostetta tavatun laajemmaltikin pohjoisimmissa lounaismurteissa: Pyhäranta *kevåde* (oma muistiinpanoni Ihoden kylän synnynnäiseltä 1957), Hinnerjoki *kon kevåde tul* (Lauri Hakulinen 1961), Laitila *kevä ~ kevåde* (c : *kevåde*; J. M. Mikkola 1963). Rauman murteesta on Sanakirjasäätiön vastaaja Lempi Salminen lähettänyt 1963 esimerkkilauseen *Tänä vuann olikin kaunis ja lämmin kevåde*.

2. δ :n kadottua syntynyt hiatuksellinen yhtymä $u_e, ü_e$ (tai — ainakin murteissa yleisimmin — siitä kehittynyt siirtymä-äänteinen tyyppi $u^{we}, ü^{we}$; $uwe, üve$). Esi-merkistöä taas kaikista kolmesta muotoryhmästä:

a) Agricola lyhywexi (ellei tämä ole $\circ$: *lyhyväksi*), Neitzyeni; Martti oluelle; Elimaeus Neidzyestä; Kollanius Neihdhyen; Rajalenijs lyhyen, Neidzyest; Rauhmannus Neidzyest; Juslenius olues, Kätkyen, Airuet. — Murteissa esim. *lühii(v)en* (ja *ohu(v)en*) ainakin hämäläismurteiden pohjoisreunalla, Etelä-Pohjanmaalla, Keski-Pohjanmaan pohjoisosissa, Pohjois-Pohjanmaalla, Peräpohjolassa sekä osassa savolaismurteita (Keski-Suomi,³ Pohjois-Savon ja Pohjois-Karjalan pohjoisosat; etelämpänäkin mm. Mäntyharjussa); *kätkü(v)en* osassa kaakkoishämäläisiä murteita, Keski-Pohjanmaan pohjoisosissa, Pohjois-Pohjanmaalla, enimmäissä savolaismurteissa (ei kuitenkaan osassa Kainuuta, Pohjois-Karjalaa ja Etelä-Savoa eikä Pohjois-Savonkaan etelälaidalla) ja kaakkoismurteissa; *kütkü(v)en* samalla alueella kuin *kätkü(v)en* ja lisäksi enimmäissä hämäläismurteissa (näissä myös esim. *neittü(v)en*), Etelä-Pohjanmaalla ja osassa Peräpohjolaa; *olu(v)en* Kymenlaaksossa, siellä täällä kaakkois- ja savolaismurteissa, lisäksi ainakin Pohjois-Pohjanmaalla ja Kemin tienoilla Peräpohjolassa. Samaan johdostyyppiin luettu partikkelivartalo **nüyüt* : **niküde-* edustuu vastaavaan tapaan kaakkoishämäläisissä murteissa, Päijät-Hämeessä sekä suuressa osassa kaakkoismurteita (kaakkoishäm. *nüküveh, nüküvë, nüküelläh, päijäthäm. nüküvë, nüküveksë, kaakkoismurt. nüküveksë, nüküvellie* yms.).

Selvempi käsitys tämän tyyppin kokonaislevikistä saadaan, jos äskeiset hajanaiset alueet lasketaan yhteen ja peitetään tällä tavoin ne eri sanoissa ilmenevät levikin vajaukset, joiden syynä on joko sanan väistyminen (esim. *kätkyt* enimmäissä länsimurteissa, *lyhyt* ja *ohut* miltei kaikissa hämäläismurteissa ja Päijät-Hämeessä) tai *uwe, üve* -tyypistä alkunsa saanut nuori sekundaari äännekehitys (sisäheittainen *olven* < **oluven* hämäläis-, osaksi myös savolais- ja kaakkoismurteissa, sisäheittainen *lühven, ohven* kaakkoismurteissa, suuressa osassa Etelä-Savoa ja siellä täällä muuallakin savolaismurteissa). Tällaisen yhteenlaskun avulla saadaan kootuksi laaja yleislevikki, joka peittää suurimman osan kielialuetta; ulkopuolelle jäävät yhtenäisinä läikkinä nyt vain 1) lounaismurteet ja lounaiset siirtymämurteet (Turun ylämaa, Länsi-Uusimaa, Lounais-Häme, Ala-Satakunta, Porin seutu), 2) Keski-Pohjanmaan eteläosa, 3) Etelä-Savon itäpuolisko ja Pohjois-Karjala (paitsi sen pohjoislaitaa) sekä niiden välinen siirtymävyöhyke, tavallaan sitä paitsi kaakkoismurteiden pohjoisosassa, jonka yleinen $\bar{u}$:llinen, $\bar{ü}$:llinen rinnakkaisedustus (ks. s. 129) perustunee vanhempaan kantaan kuin nähtävästi Viipurin ja Jääsken puolesta myöhään omaksuttu *uwe, üve* -edustus. Voidaan pitää työhypoteesina, että tällä yhteen lasketulla alueella *u(v)e, ü(v)e* on painottoman **ude, *üde* -sekvenssin »säännöllinen» jatkaja — vältän ahtaasti rajoitettavaa termiä »äännelällinen», sillä säännöllisyys voi tässäkin muotoryhmässä osaksi perustua vain edelleenkehittymistendenssien analogiseen tukahduttamiseen. Se että akt. 2. partisippi ja ominaisuudennimet edustuvat sa-

³ Paikoin Keski-Suomessa (ainakin SaaJ KanK) kuitenkin *lühüsen, ohusen*, joiden lähtökohtana näyttäivät olleen äännelälliset vanhat monikkovartalot *lühüsi-, ohusi-*.

malla alueella yleisesti eri tavoin, merkitsee puolestaan määräoloissa (yhtenäinen laaja muotoryhmä, ?tietyt painosuhteet) läpäissyttä edelleenkehittymää, joka on vallannut huomattavan määrän *u_e*, *ü_e* -edustukselle kuuluneita asemia, ei kuitenkaan kaikkia.

b) Agricola olluet, cokondunuet; Westh sanuet, tulluet; Martti luannuet; Sorolainen tehnyet, nähnyet, syndynyen jne. On Rapolan mukaan »vanhimmassa kirjakielessä yleinen ja vielä 1600-luvulla varsin tavallinen tyyppi» (SKH I s. 165). Nykymurteissa tuttu vain Etelä-Pohjanmaalla: *ollu^(w)et*, *tullu^(w)et*, *haravõnu^(w)et* jne., siis saman alueen sisässä, jossa selitin *u(v)e*, *ü(v)e* -edustuksen »säännölliseksi». Aiemmin sen on tietysti täytynyt olla tällä alueella yleisempi. S. 150 palaan kysymykseen, onko sen levikki vielä vanhimman kirjasuomen aikoihin ehkä ulottunut nykysuhteiden kannalta »säännöllisen» *u(v)e*, *ü(v)e* -alueen lounaispuolellekin, niin kuin tyyppin yleisyydestä tuonaikaisissa teksteissä voisi päätellä.

c) Agricola cochtuella, ilman coctueta, pyhyese, hulluexi, pituuet; Juusten hywuyes, neuhryellä, coctuella; Ljungo Kohtuesta, pituella; Florinus cohtuex jne. Analogisesti sivupainollisessa asemassa: Agricola hirmuiszues, Juusten Jumalues-sa. — Murteissa vastaava tyyppi on Lindénin mukaan normaali kaakkoishämäläisten murteiden Iitin ryhmässä sekä Heinolassa ja Nastolassa (*köihüves*, *laiskuves*, *kovuel*, *totuelti*); samalla alueella sivupainollisessakin asemassa *ahkeruves*, *omasuven* jne. Ks. KHMÄH I s. 75, 97. Seija Aalto on 1967—68 merkinnyt runsaasti samanlaista aineistoa myös Iitin ryhmän länsipuolella olevasta Myrskylästä: *päiväm pituves* 'päivän mittaan', *s_ol väriüves* 'väärässä', *vanhuves se rupes vaiväma* jne. Havaintojeni mukaan alue sitä paitsi jatkuu kaakkoishämäläisten murteiden pohjoispuolella Päijät-Hämeen savolaismurteiden itäryhmään, sen naapurina olevaan Mäntyharjuun ja hiukan Päijät-Hämeen länsiryhmäänkin (Kuhmoisten itäpuolisko). Erikseen huom. Suomenlahden saarimurteiden edustus: ainakin Tytärsaaressa *köihüü*, *nuoruen* (Äimä, Tytärsaaren murt. s. 22) ja Lavansaaressa *kümnenem metrin siivüö*, *miu lapsuussai* (o.m.). Jäänteenomaisesti samaa edustusta tavataan kuitenkin paljon laajemmalti: a) paitsi Myrskylässä myös muualla vastamainitun kaakkoishämäläisen alueen länsipuolella (Asikkala *lapsuussan*, Orimattila *olim pituvellain*, Hausjärvi *vanhuveltäs*, *tuaruveltäs* yms., ks. Lindén, mt. II s. 144, Rapola, SUST 52 s. 219), b) harvakseltaan Kainuussa (esimerkiksi Alpo Räisäsen äskettäisten muistiinpanojen mukaan Hyrynsalmella *metrin korkuvelta*, Puolangalla *künäräm paksuvelta*), c) Peräpohjolassa (Tornion murt. *totüessa*, *pahuelasti* 'pahuudellasi'; idempänä Sodankylässä Pekka Sammallahden mukaan esim. *totuvella*, Kemijärvellä Kari Toivaisen mukaan *kohtuvella* 'no tottahan kai'), d) *jalkude-vartaloon perustuvissa kiteytymissä siellä täällä Ylä-Satakunnassa, perihämäläisissä murteissa ja Länsi-Uudellamaalla (Virtarannan aineistossa LYSMÄH I s. 166 esim. Tyrvää *jalku^wella* 'jalkeilla', Vesilahti *jalkuvella*, Lempäälä *jalkuella*, Vihti *jalkuven kipijä* jne.; näihin liittyvät odotuksenmukaisesti Päijät-Hämeen itäryhmästä ja Mäntyharjusta merkitsemäni *jal^(a)ku^wella* ja Heinolasta tapaamani *jalku^wel*). Erikoistapauksena on mahdollisten jäänteiden joukossa mainittava vielä suurimmassa osassa savolaismurteita tunnettu,

ominaisuudennimistä erkaantunut *uve*:llinen kollektiivisubstantiivityyppi *nuottuve* : *nuottuven*. Merkille kannattaa panna myös Kuorevedeltä, Jämsästä ja Korpilahdelta tavatut *hauskuvi-* vartaloiset monikolliset muodosteet: Kuorev. *minä olij joutilas ollēn siä mummuh^h hauskuwina* 'mummun hupina, rattona' (o.m.), Jämsä *piteä sitä siellä hauskuwinä* (Selma Patajoki 1916), Korpil. *makašvat narrillä häuskuviksē oloki'em peällä ne pühät* (o.m.). Ne eivät tietenkään ole voineet syntyä muuten kuin yksikkö-vartalon **hauskuve-* pohjalta (nykyään on kyseisissä murteissa vain sekundaaria pitkävokaalista tyyppiä *pi(t)tuwe-*, *korkūwe-* jne.).⁴ — Miltei kaikki *u(v)e*, *ü(v)e* -tapaukset tässäkin muotoryhmässä ovat jo todetun *u(v)e*, *ü(v)e* -alueen sisästä; poikkeukseksi jää itäisten savolaismurteiden *matkuve*-tyyppi, jonka selitykseksi ks. jäljempää s. 131. Minkä alueen edustukseen perustuu tyyppin yleinen esiintyminen vanhassa kirjasuomessa, on jälleen oma ongelmansa (vrt. 2 b).

3. *uo*, *üö*. Harvinainen edustustapa, josta kuitenkin hiukan esimerkkejä *a-* ja *c-*ryhmässä:

a) *Agricola* ?neitzöste, ketköen; *Westh* ?neitzösta; *Finno* ?neidzöst, joissa kaikissa myös toisenlainen lukutapa mahdollinen (ks. Rapola, SKH I s. 316, SKÄHL s. 153). — Yksiyymmärteisiä tietoja murteista on jonkin verran. Rapola mainitsee *Vir.* 1923 s. 59 ja SKÄHL s. 153 *Joutsenosta* 1910-luvulla merkityn suhteen *kütkit* : *kütkössä* ja epäilee kirjoitusasua virheelliseksi (pro *kütküössä*, sillä *Joutsenossa* myöhäinenkin *ē*, *ō* ja *ö* ovat diftongiutuneet). Epäilyn ovat osoittaneet oikeaksi samasta pitäjästä myöhemmin tehdyt luotettavat merkinnät: *kytkyös*, samoin yks. transl. *kätkyöks*. Vermlannista on *Astrid Reponen* 1932 kirjannut rinnakkaisuuden *kätkü, en* ~ *kätküön*, ja *Kainuun murrealueen* itäosista on *Alpo Räisänen* äskettäin todennut vastaavanlaista horjuntaa: *Kuhmossa* *kätküwessä* ~ *kätküössä*, *Suomussalmella* *kätküössä* (: *kätküven teko*). *Kuhmossa* myös *oluon* 'oluen'. Huom. edelleen *Rapolan Vir.* 1923 s. 59 esittämä juvalainen säepari »*Tei mine tereven veisen, Teren pitken ja piän lyhyön*». *üö*:llistä edeltäjää tai yhä elävää rinnakkaisuutoakin edellyttäne vihdoin *Asikkalasta* ilmoitettu, abstrahointiin perustuva yks. nom. *kätkyä* (*E. Ketomaa* 1938). Vrt. *Asikkalan seudun vaihtelusuhteisiin näküön* ~ *näküän* 'näköön' yms.

b) Ei esimerkistöä.

c) *Agricola* *Totuolla* 'totuudella', *Laiskuos* 'laiskuudessa'. *Murreaineisto* puuttuu. Jälkitavuihin konsonantin kadottua kehittyneiden vokaaliyhtymien historia suomessa osoittaa yleisesti kahta ristiriitaista tendenssiä. Alkuperäinen sanahahmo,

⁴ Samanlaista selitystä on nähtävästi sovellettava vajaanparadigmaiseen nomiiniin (*näillä*) *seutuilla*, (*näissä*) *seutuissa*, joka tunnetaan laajalti sekä länsimurteissa (varsinkin *Etelä-Pohjanmaalla*) että itämurteissa (varsinkin eri puolilla savolaismurteiden aluetta). Kysessä olisi siten uusi lisähaarake ominaisuudennimityypistä erinneiden lokaalis-kollektiivisten johdosten kirjavaan joukkoon. Vastaava yksikkö *seutu(v)ella* tunnetaan sekin nykymurteista, tosin vain suppealta alueelta *Päijät-Hämeen* murteiden itäryhmästä ja sen naapuristosta. Muistiinpanoissani on esim. *Sysmästä* ja *Mäntyharjasta* *tällä seutuwella*, *Luhangasta* *siltä seutuwelta* — kaikki tapaukset samojen murteiden lyhyt-*u*:llisena säilyneen ominaisuudennimityypin mukaisia; sen sijaan esim. *Petäjäveden* murteessa pitkä-*ü*:llinen *tällä seytiwella* samoin kuin *hiuvüwellä*, *töttäwessa* jne. Vrt. myös alav. 26.

useasti samalla myös alkuperäinen taivutusmuoto on laajalti pyritty pysyttämään ennallaan. Tarjoutuvista keinoista hankalin on ollut tavunrajan säilyttäminen sellaisenaan (esim. *pimedä > *pime(ä)*), helpompi taas tavunrajan tehostaminen joko siirtymä-äänteen avulla (*pimejä*) tai eriyttämällä kvaliteetiltaan liian lähekkäiset vierusvokaalit mahdollisimman loitos toisistaan (*pimiä*, jopa siirtymä-äänteellisenä *pimijä*). Kaikista varokeinoista huolimatta on usein murtautunut esiin päinvastainen tendenssi: vokaalikontraktio, joka on tiennyt sanahahmon muuttumista ja siten murtautunut vitkan. Tuloksena on voinut olla supistumadiftongi (*pimeä*), joka monesti on kuitenkin jäänyt ohimeneväksi välivaiheeksi ja foneettisesti, toisinaan myös fonologisesti luontevan kehityksen tietä johtanut pitkään supistumavokaaliin (*pimē*). Niin kuin Rapola on eri yhteyksissä osoittanut, tendenssit ovat voineet olla niin tasaväkiset, että ne murteittain ovat vieneet eri kehitystulosten vapaaseen tai esim. painosuhteista riippuvaan paradigmaattiseen vaihteluun (*pi(m)mē* : *pimijäl* yms.).

*ude, *üde -tapauksissa merkitsevät *u_e*, *ü_e* -edustus ja sitä pönkittävä siirtymä-äänteinen *uve*, *üve* -edustus vitkan säilyttämistä. Harvat *uo*, *üö* -tapaukset ovat puolestaan heijastumia päinvastaisesta tendenssistä, pyrkimyksestä syrjäyttää hiatuksellinen yhtymä supistuman avulla. Ei liene sattumaa, että juvalaista esimerkkiä lukuun ottamatta kaikki nykymurteiset tiedot ovat niistä melko vähistä murteista, joiden jälkitavujen vokaalijärjestelmään *uo*, *üö*, *ie* -diftongit muutenkin ovat päässeet vakiintumaan eräissä suurtaajuisissa muotoryhmissä toteutuneen kehityksen tietä. Enimmissä tapauksissa on *u-e*, *ü-e* -yhtymiä edustava supistumadiftongi varmaan myöhäinen; Kainuun esimerkeissä voi tosin uumoilla myös vanhan karjalaisen perun säilymistä. Hetkellisenä siirtymävaiheena täytynee samaa kehittymää aiemmin kuitenkin olettaa tavatun paljon laajemmalti. Juuri näin on Rapola olettanutkin. Tarkemmin edustustavan 4 yhteydessä.

4. *ū*, *ü* (josta edelleen lounaismurt. *u*, *ü*). Tietoja kaikista kolmesta muotoryhmästä:

a) Vanhasta kirjasuomesta vain niukasti esimerkkejä: Agricola Neitzyn; tähän ehkä myös edellä 3. kohdassa mainitut ö:lliset neitzöste jnc. Murreaineiston mukaan tällä kannalla on varsin yleisesti kaksi aluetta: toisaalta lounaismurteet, Ala-Satakunta ja Porin seudut, toisaalta Etelä-Savo, Pohjois-Karjala, niiden väliseudut sekä niihin rajautuva kaakkoismurteiden pohjoiskolkka. Laajemmaltikin, osaksi ehkä yleiskielen levittämänä tunnetaan adverbi *mieluusti*, kompar. *mieluummin*, jolle voidaan konstruoida lähtömuoto *mēlut : *mēlude-. Sen alkuperäisestä kansankielisestä levikistä on vaikea muodostaa käsitystä käytettävissä olevan aineiston avulla.

Lounaisella alueella on kyseeseen tuleva sanasto niukka mutta todistusvoimainen. Ala-Satakunnassa ja sen lähinaapuristossa (Köy Nak Kul PunL), missä jälkitavujen pitkät vokaalit ovat säilyneet lyhenemättä, tavataan yleisesti *ollün* 'oluen' (Niilo Ikola, ASMÄH I s. 136), Ahlaisissa vastaavasti *olün* (Virtaranta, LYSMÄH I s. 166). Sen sijaan esimerkiksi *lyhyt* ja *ohut* -sanoja, ainakaan niiden vokaalivartaloisia

muotoja, ei lainkaan käytettäne (pro *lühkänen, ohkanen*), ja *kytkyt*-sanan vokaalivartalaiset muodot edustuvat yleensä *ē*:llisinä (pari *ū*:llistäkin mainintaa on SS:n kokoelmiin v. 1963 kertyneessä runsaassa aineistossa: Alastaro *kytkyyssä*, Ulvila *kytkyysee*). Lounaismurteiden sekä pohjois- että itäryhmässä tunnetaan yleisenä *olu* : gen. *olu(n)* : elat. *olust*. Ojansuun (LMÄH II s. 46) ja Rapolan (SKÄHL s. 153) tavoin tekee mieli olettaa obliikvisijoissa *ō*:n katoa, minkä jälkeen olisi toteutunut samanlainen vokaalikehitys kuin Ala-Satakunnassa ja lopulta *ū*:n säännönmukainen lyheneminen. Tapaus ei jäisi lounaismurteissa ainoaksi, vaan sille on löydettävissä tältä taholta neljäkin paralleelia:

1) Ojansuun mp. tietämä gen. *neid̄θiin* ~ *neittin*;

2) *lühü* : elat. *lühüst*, joka Ojansuun mukaan tunnetaan »itamurteessa (esim. Karunassa)»; uudempia tietoja itäryhmän alueelta on Sauvosta (*lühü* : gen. *lühü*, Eeva Laine 1967; kompar. *lühümp*, o.m. 1957), Halikosta (*lyhy* : *-(n)*, Tyyne Helve 1927), Perniöstä (*lühü* : *-(n)* : *lühümp* : *lühültäs* 'lyhyesti', Vilho Myrsky 1927, 1929) ja pohjoisryhmänkin eteläläidältä Nousiaisista (*kyl se matka siit ol paljo lyhymp*, Anselm Nurmi 1963);

3) *ohü* : *ohü(n)* Perniössä (Vilho Myrsky 1927);

4) (*kütkü* :) *kütkü*s ainakin Paimiossa (*lehmäl_ol kütkü*k [yks. vai mon.?] *kaolas ko se pääs karkku*, o.m. 1957, *kui munta teil on kytkys*, Tyyne Wuorinen 1963), Sauvossa (transl. *kytkyksi* [!], T. Virta 1937) ja Muurlassa (*kytky* : *kytkys*, Vilho Saariluoma 1914). — Levikin suppeus lounaismurteissa selittyy osaksi koko sanan syrjäytymisestä, osaksi siitä, että *-iit*-johdoksen tilalle on pohjoisryhmässä yleisesti tunkeutunut rinnakkaisjohdos *kütkü(n)* : *kütküme-*. *Lyhyt* ja *ohut* -sanojen vastineista pohjoisryhmässä ks. edempää s. 136—137.

On myönnettävä, että obliikvisijojen vartalot *olu-*, *lühü-*, *ohu-* ja *kütkü-* voidaan lounaismurteissa selittää teoreettisesti katsoen toisinkin: yks. nominatiivin vartalon yleistymiksi. Yleistyminen olisi ollut sitäkin helpompaa, kun loppu-*t*:llä ei näissä sanoissa (tavallisesti?) näytä olevan materiaalista edustajaa missään sandhiasemassa; sanotaan siis esim. *olupotutten* mon. gen. (Rauma, Nortamolla), *olukauß* (Laitila), *olükusk(i)*, *lühükarvane(n)*, *ohu paper* (Perniö). Vrt. alkup. **-ek* ja **-eh* -nominieissa tavattavaan vastaavanlaiseen ilmiöön, jota olen käsitellyt toisaalla (Proto-Finnic Final Consonants I: 1 s. 109—110, 119). Joko tällaista yleistymistä tai sitten lounaismurteiden kvantiteettisuhteiden vaikutusta on pakko olettaa Länsi-Uudenmaan puolella, jossa voidaan taivuttaa samaan tapaan: *lyhy* (~ *lyhkäse*) *matkan pääs* (Karjalohja, Mauno Malmgrén 1963), *naapuri asuu lyhy*m *matkam pääsä* (Nummi, Alma Kari 1963).⁵ Toisaalta ei Ojansuun tuntemaa lounaismurteista tyyppiä *neid̄θiin* ~ *neittin* voida hevin selittää yleistymäksi yks. nominatiivista. Varteen otettavia tässä yhteydessä ovat myös Itä-Uudeltamaalta saakka, Pornaisista ja

⁵ Tavanomainen taivutussuhde Länsi-Uudellamaalla näyttää kyllä olevan heterokliittinen: *Tää* [kõysi] *oo liian lyhy*, mutta *lyhkäise matkam pääsä* (Vihti, Fanny Ekström 1963). Samoin osaksi lounaismurteissakin: yks. nom. *lyhy* ~ *lyhkäne*, mutta vain *lyhkäse matkam pääs* (Perteli, Kaarlo Aitamäki 1963). Turun ylämaassa ja Ala-Satakunnassa *lyhkänen* : *-sen* ja *ohkainen* : *-sen* ovat käytännöllisesti katsoen yksinomaisia kautta paradigman.

Porvoon pitäjistä, merkityt *u*:lliset tapaukset: Pornainen *olūnkeitto*, Porvoon pit. *olu* : *olūn* (Lindén, KHMÄH II s. 46). Ne ovat alueelta, joka eräiden muidenkin murrepiirteiden perusteella osoittautuu lounaismurteiden vaikutuspiiriin itäisimmäksi periferiaksi,⁶ ja painavat siten Ala-Satakunnan *ollūn*-tyypin ohella vaa'assa lounaismurteiden varhempia suhteita punnittaessa.⁷ Totunnaiseen tapaan asetan siksi etusijaan vanhan selityksen, jonka mukaan obliikvisijojen *u*, *ü* muissakin lounaismurteiden tuntemissa *-ut*, *-iit* -nominissa perustuu äännekehitykseen eikä analogiaan. Vrt. myös kohta puheeksi tulevaan akt. 2. partiippiin edustukseen ja alaviitteessä 25 esitettävään rinnakaistapaukseen.

Itämurteisella *ü*, *ü* -alueella levikit vaihtelevat jonkin verran sanoittain. Tarkahkoja levikkitietoja olen saanut kerätyksi kolmesta sanasta: *kytkyt*, *kätkyt* ja *lyhyt*. Tyyppien *kütkässä* ja *kätkässä* levikit näyttävät käyvän yksiin; jompikumpi tai molemmat on merkitty a) suuresta osasta Etelä-Savoa (Antt Puu Sul Juv), b) Pohjois-Savon etelälaidalta (Jor Lep Jäp Piek SuonJ), c) Etelä-Savon ja Pohjois-Karjalan väliseltä siirtymäalueelta (Sääm PunH Ker EnoK SavR), d) suurimmasta osasta Pohjois-Karjalaa (Kesä Kite Ruske PälJ Vär Tohm Rääk Lip PyhS Kiih Tuup Ilo Kont PieJ, harv. Nmes Valt), e) kaakkoismurteiden pohjoiskolkasta (Ruok RauJ Pari Saari Kurk LumV Jaak Uuk Sor Harl). Tyyppi *lü(h)hūn* ei ulotu sydän-savolaisten murteiden puolelle; tiedot ovat a) Etelä-Savon ja Pohjois-Karjalan väliseltä alueelta (PunH Ker EnoK), b) Pohjois-Karjalan eteläosasta (Kesä Kite PälJ Vär Tohm Rääk Kont), c) kaakkoismurteiden pohjoisosasta (Ruok Pari Kurk LumV Jaak Uuk Sor Harl). Saatavissa olevat hajanaiset tiedot esim. sellaisesta taivutussuhteesta kuin *koskut* : *koskūn* hipovat *kütkūn*, *kätkūn* -tyyppien levikkiä, kun taas suhde *olut* : *o(l)lūn* rinnastuu tiedoista päätellen pikemmin *lü(h)hūn*-tyypin levikkiin. Koko sana ei näytä viime aikoina olleen kaikkialla kansanomaisen.

b) Agricola *colluxi*, tullut, tehnyt, wanhanuut, Propheteranuut; Upsalan fragm. *coolwun*; Hemminki pääsnyd, virvonux, lain oppenull yms.; Sorolainen *cuollun*; Raamattu 1642 hävinnyn. Yleinen, vaikkei yksinomaisen tyyppi lounaismurteissa: *sānu* : *sānu(n)* : *sānust*, *lukenul miähel*, *sanottin karanun* jne. (Ojansuu, LMÄH II s. 46—47). Nortamolla Rauman-murteisesti esim. *niingon gerra muinon guulu käyny*. Muilla alueilla tyyppiä ei tunneta.

⁶ Huomattakoon esimerkiksi Lindénin KHMÄH I s. XIV mainitsemat Porvoon ryhmän lounaismurteisuudet: *kävrä* 'käydä' (myös lounaismurteiden ja Porvoon ryhmän välisessä Uudenmaan osassa) sekä *k:n*, *t:n*, *p:n*, *s:n* määräehtoinen geminoituminen (Länsi-Uudellamaalla ja Nurmijärven—Tuusulan murteessa vain harvojen jäänteiden varassa). Perimmältään lounaismurteisuuksiksi kai on luettava myös Porvoon seudulta havaitut jälkitavujen *i*-diftoingien säilymätapaukset, jotka ovat ristiriidassa hämäläismurteiden yleisedustuksen kanssa mutta ovat samaan tapaan kuin Länsi-Uudellamaalla yleiset *i*-diftoingit katsottavissa lounaismurteiden varhemman kannan perinnöksi (vrt. Rapola, *i*-dift. s. 405, SKÄHL s. 477). Kirjallisuudessa aiemmin mainittuihin tapauksiin (esim. Pornaisten *enon* ~ *enoinemäntä*, *talon* ~ *talloisäntä*) voidaan liittää mm. seuraavat lisät: Pornainen *tuampoim poika* 'Tuompon talon poika' (o.m.), *levoimmäki*, *saukoinsua*, *taloimmäki*, *helso* : *helsoiv väki* (SNA), Mäntsälä *enoinaro* (SNA).

⁷ Suurimpaan osaan Porvoon ryhmää tosin on tunkeutunut hämäläistyyppinen taivutus *olu* t. anal. *olvi* : *olven*, ja lounaistyyppisen edustuksen väliin se on murtautunut myös Länsi-Uudellamaalla ja Keski-Uudenmaan etelähämäläismurteissa, jopa osaksi lounaismurteiden itäryhmässäkin (tästä Ojansuu, LMÄH II s. 46).

c) Agricola henen pituuns, miehulisesta; Westh miehulisestä; Upsalan fragm. nöyryyllä, tottwun; Juusten awtuusta 'autuudesta', miehulisesta; Finno wäryl; Hemminki Totuun, hyvvyyns, nöyryyns, Vääryll yms.; Sorolainen hulluuxi; yhä nyky-suomessa: kohtuullinen, miehuullinen. Sivupainollisessakin asemassa analogisesti: Agricola Sinun laupius, wanhurskaun; Westh ill. saastasuhen; Hemminki pimeyn, valkjun, ystäväyn jne.

Tyyppin puhtaat jäljet kansankielessä ovat vähäisiä. Analogioiden ja kontaminaatioiden vaikutuksesta ovat varsinaiset ominaisuudennimet kaikkialla siirtyneet toisille linjoille. Jäljelle ovat jääneet sellaiset irralliset tapaukset kuin *miehuullinen* ja *kohtuullinen*, hämäläismurteiden *parahultainen* (<< *parahudelta-) ja Vesilahden *ennev vanhūnin*, jonka tapaiseen on palautettava myös Ylä-Satakunnan terminatiivi *van^ahunnin*. Ks. viimeksi Rapola, SKÄHL s. 464 (*vanhuus*-sanana terminatiivit Virtarannan mukaan). Kiintoisa lisätapaus on *jal(a)kulla* 'jalkeilla', jonka olen merkinnyt Kuhmoisten, Jämsän, Koskenpään ja Korpilahden murteista (tämän adverbivartalon muista edustajista ks. s. 122, 125, 132, 133, 148). Etelähämäläisestä Nurmijärven murteesta on muistiinpanoissani tämän tapauksen paralleeli: adverbi *entüstä* 'ennestään'. Sen kontaminointumisesta saman murteen *enturellas*-tyypin kanssa olisi helposti syntynyt rinnakkaistyyppi *entūrelt* (ks. s. 122) ilmankin varsinaisten ominaisuudennimien nykyasun tukea; merkillisintä oikeastaan on, että tässä erikoistapauksessa myös kontaminaation molemmat tekijät ovat säilyneet.⁸ — Päijät-Hä-

⁸ Paitsi adverbija *entüstä* ja *entūdesta(an)* ~ *entūdelta(an)* (jossa ominaisuudennimien tapaan pitkä *ū* + seuraavan tavun *e* yleisesti eri puolilla kielialuetta) on oletettavasta varhaisuudesta *endus : *entuden näköjään kehittynyt kokonainen sarja muitakin, sekä muodoltaan että merkitykseltään eriytyneitä nimitystyyppjä, joiden joukossa jälleen myös vartalo *entū-*. Tarkoitin seuraavia ennusmerkin, enteän, »etiäisen» nimityksiä, jotka voidaan parhaiten nivoa yhteen mainitunlaisen rekonstruktion avulla:

1) Monikollinen *entuet*. Tunnettaneen vain Sysmän murteesta, jossa *u-e*-yhtymän edustus on muutenkin varsin vanhoillinen.

2) Samoin monikollinen *entūt* : part. *entuita*. Tiedossa peri- ja kaakkoishämäläisten murteiden rajamailta (Luop KuhL Pad), sieltä koillisella Päijät-Hämeestä (Kuhmoi Jäms), edelleen Päijät-Hämeen pohjois- ja itäpuolelta: Keski-Suomesta ja sydänsavolaisten murteiden länsireunalta (SaaJ Kong Konn RauL KanN).

3) *entumet*: suuressa osassa kaakkoishämäläisiä murteita (Asko Myr Lapinj Orim Lam Hol Iit-Jaal), merkityksenä ainakin alueen länsiosassa myös edelleenkehittyä 'kummitukset, aaveet'. On nähtävästi samanlainen liukuma johdostyyppistä toiseen kuin hämäläismurteissa yleinen *kütkümet* ← **kütkü(v)et* (ks. alav. 16). Porvoon seuduilla tavataan myös monikkovartalosta *entumi-* analogioitu uusi yks. nom. *entuma* 'kummitus, aave' (ainakin Porn Asko Mänts Myr).

Eriksen huomattakoon seuraavat tyypit:

4) *ennus* (: *enuksen*), jo Gan. *ennus* : -xen. Ei juuri luotettavia tietoja varsinkaan obliikvisijojen kansanomaisesta käytöstä; yks. nominatiivista huom. esimerkiksi seuraavat tapaukset eri puolilta kielialuetta: KarTl *ennuskäkkar* ~ *ennuskäkkär(t)* 'kummitus', Asko *musta ko Huikkolan pojan ennus* sp., Kite *koira miehen ennus* sp. Levikistä päätellen kantasuomeen palautuu verbi *ennustaa*, joka tuntuisi edellyttävän kantasanakseen samaa johdostyyppiä. Kun itse *ennus* toisaalta rajoittuu pelkästään suomeen, on ajateltavissa, että *ennustaa* onkin syntynyt kantasuomessa oikoteitse *ensi* : *ente-* vartalosta *ala-* (: *alus*) : *alustaa*, *polja* (: *poljus*) : *poljustaa* -tyyppisten, tarkkaan eritellen kaksinkertaisten johtosuhteiden nojalla. *Ennus* selittyisi silloin tästä verbistä suomen erilliskehityksen aikana saaduksi retrogradiseksi johdokseksi, joka olisi yleisimmin liittynyt ominaisuudennimien eikä -s : -kse- johdosten tyyppiin. — *Ennustaa*-verbin ja *endus : *entuden -nominin suhteeseen vrt. myös *keskustella*, *matkustaa*, joiden lähimpiä kantasanoja nähtävästi ovat *keskus : *keskuudessa (> *keskuudessa*; ainakin semanttisesti väkinäisempää olisi rinnastus puhtaasti lokalismerkityksiseen tyyppiin *keskus* : *keskuksen*), *matkus : *matkuoden (tästä tyyppistä ks. Rapola, Vir. 1954 s. 133—134).

meestä ja Etelä-Savosta tunnetun kollektiivijohdostyyppin (*alū* : *alūta* :) *alūlla*, (*rantū* : *rantūta* :) *rantūlla*, (*poikū* : *poikūta* :) *poikūssa* jne. on Rapola taannoin (Vir. 1954 s. 126, 139—140) johtanut hämäläistyyppisestä lähtömuodosta *alō* jne. (Rapolan rekonstruktion mukaan alk. *alado), mutta yhtä hyvin ajateltavissa on se hänenkin teoreettisena mainitsemansa mahdollisuus, että nämä tapaukset tai osa niistä selittyisivät toisin: »*alluus* : *alluuen* tyyppin oletettavasta varhaisesta kehityspolvesta gen. *aluen* > *aluun* — — [olisi] irtautunut uusi nominatiivi ja partitiivi ex analogia *leikkuu* : *leikkuun* : *leikkuuta* — —» (mts. 139). Kuinka tämä pulmallinen yksityiskohta selittyneekin, ilmeisesti oikea on se Rapolan käsitys, että ominaisuudennimien taivutuksessa lähes koko kielialueella tavattava pitkä *u* (*vanhuus*, *vanhuuden*, *vanhuudessa*, *ahkeruuden* jne.) on peräisin juuri tuollaisesta »oletettavasta varhaisesta kehityspolvesta». Ks. SUST 52 s. 216—237, Vir. 1934 s. 328—330, 1945 s. 369—374 ja 1954 s. 132—133, SKÄHL s. 160. Epäselvää on vain se, millä ehdoin kehitys *u-e* > *ū*, *ü-e* > *ū* on alkuaan tapahtunut (ensi tavun kvantiteetin ja *e*:n painottomuuden tai sivupainollisuuden vaikutus?), samoin kuin se, onko kehitys lähtenyt liikkeelle yhdessä vai useammassa maantieteellisessä ekspansiokeskuksessa.

Jälkitavujen *u-e*, *ü-e* -yhtymien hajanainen kehittyminen *ū*:ksi, *ü*:ksi valaisee kaikkiaan merkittävällä tavalla äänne muutoksen yleistä teoriaa: missä määrin »äännelain» käsitteeseen näissä kehityksissä voidaan ylimalkaan tukeutua, missä määrin se on parasta korvata muilla analogiaa edellyttämättömillä selityksillä? Joukossa on yksi tapausryhmä, johon äännelain käsitettä hiukan modifioiden voitaneen luontevasti soveltaa. Tarkoitin Etelä-Savosta Pohjois-Karjalaan ja Luoteis-Laatokan rantamille ulottuvaa *ū*:llisen, *ü*:llisen edustuksen vyöhykettä. Se, kuten *ū*, *ü* -tapaukset muuallakin, on varmaan syntynyt varhaisen *uo*:llisen, *iü*:llisen välivaiheen tietä, ja kyseinen *uo*, *iü* on jo maantieteellisistä syistä yhdistettävissä *u-e*, *ü-e* -yhtymien suoraviivaiseen edustukseen karjalan kielessä (kaikissa kolmessa tapausryhmässä yhä diftongi: *lühüön* 'lyhyen', *soanuon* 'saaneen', *vanhuon* 'vanhuuden'). Tähän suuntaan on Rapola viitanutkin (Vir. 1923 s. 59, SKÄHL s. 153; toisenlaisen selityksen pance etusijaan Turunen ISMÄH s. 82). Miksi *ū*, *ü* sitten tälläkin alueella rajoittuu vain yhteen muotoryhmään, *-ut*, *-iüt* -nomineihin? Vanhalla karjalaispohjaisella alueella se olisi odotuksenmukainen kaikissa kolmessa, ja nähtävästi muunlainen edustus akt. 2. partisipiissa (*soanēn*) ja ominaisuudennimissä (*vanhūwen*) on vasta 1600-luvun väestönsiirtymisten tuomaa läntistä vaikutusta.⁹ Ratkaisematta kuitenkin jää, kuinka laajalla alueella karjalaisityypinen edustus alkuaan on ollut »äännelaillinen»: ovatko läntisimmät *kütkün*, *kätkün* -esiintymät sydänsavolaisissa murteissa todistusvoimaisia merkkejä karjalaisen edustuksen

⁹ *5) enne* : *ente(h)en*. Tietoja eri puolilta kielialuetta; vokaalivartalo ehkä tässäkin *entude-tyypin jatkaja (vrt. jäljempää *5c*), joka olisi saanut vaihteluparikseen analogisen konsonantivartalon *-*eh* ja *-*ek* -nominien mallin mukaan.

⁹ Sellainen Pohjois-Karjalassa (ja muualla Pähkinäsaaren rajan koillispuolella: Pohjois-Savossa, Kainuussa, Pohjois-Pohjanmaalla) tavattava johdostyyppi kuin *matkuve* : *matkuwēn* on tietysti kokonaisuutenakin läntisempää (savolais)perua — ellei sitten eteläsavolaisen *matkū(s)*- ja karjalaisen *matkoveh*-tyypin kontaminoitumaa, jolloin sen *uwe*-edustus selittyisi sekundaariksi. Vrt. s. 126.

aiemmasta ulottumisesta näin kauas länteen, vai ovatko ne vuorostaan akanvirtaa saapunutta nuorehkoa kulkeutumaa idästä päin? — Lounainen $\bar{u}$, $\bar{u}$ ($> u, \bar{u}$) -edustus on jo vaikeampi selittää puhtaan »äännelain» avulla. Lounaismurteiden itäryhmässä se kyllä koskee kolmesta muotoryhmästä kahta, ja ominaisuudennimien poikkeuksellinen edustus (*vanhuren* jne.) voidaan siellä selittää joko δ :n katoa edeltäneen äännekannan määräehtoiseksi säilymäksi tai »äännelain» vaikutettua omaksutuksi lainaksi ja/tai analogiaksi, mutta kuvaa kirjavoivat lounaismurteiden pohjoisryhmän ja Ala-Satakunnan suhteet (vrt. rinnalla esiintyviä 1., 5. ja varsinkin 6. edustustapaa). Ne pakottavat tutkijan varovuuteen: on puhuttava joko hämäästi »äännelaeista», joiden alkuperäinen luonne on lainojen ja analogisten yleistysten takia hämmentynyt, tai vain keskenään ristiriitaisista äännekehitystendensseistä, jotka ovat eri muotoryhmissä toteutuneet eri suhteissa. — Selvästi »epäännelailiselta» vihdoin vaikuttaa suurimmassa osassa kielialuetta tavattava ominaisuudennimien $\bar{u}$, $\bar{u}$; siihen jos mihin pätee puhe kehitystendenssistä ($u, e, \bar{u} > *uo, *üö > \bar{u}, \bar{u}$), joka on murtautunut läpi ikään kuin vain muotoryhmän yhtenäisyyden turvin — tai sitä turvatakseen. Kiintoisaa on havaita, että sama muotoryhmän yhtenäisyyden tavoittelu on yleensä ohjannut jatkokehitystäkin: $\bar{u}$:llisten ja $u + e$:llisten muotojen kontaminoitumista $\bar{u} + e$:llisiksi ja länsimurteissa vielä δ :tä edustavan konsonantin yleistymistä sivupainollisista asemista painottomiin. Vain muotoryhmästä ajoissa eristyneet harvat tapaukset ovat tältä jatkolta välttyneet, eivätkä nekään kaikkialla: vrt. sellaisiin ominaisuudennimien tasolla oleviin kehitty-miin kuin eri tahoilla yleinen *entuudesta(an) ~ entuudelta(an)* (ks. alav. 8) tai Ala-Satakunnan *jalkkürella*, Nousiaisten *jalkkuren kippi* (Virtaranta, LYSMÄH I s. 167), idän puolella *jalaküwella* (omien muistiinpanojeni mukaan ainakin Korpilahdella, Jyväskylän pitäjässä ja Leivonmäessä).

5. *ehe* t. *ē* (josta edelleen lounaismurt. *e*). Eri muotoryhmissä seuraavasti:

a) Agricola neitzen, Neitzesta; Martti neitzen; Cod. Cumoensis Neidsest jne. (jollaisten peruna nykysuomeen asti: neitseet, neitseellinen); Ganander Aireet (yksinäisyydessään hiukan epäiltävä tapaus, ehkä Gananderin omaa johtelua lause-sitaatista, jossa esiintyy merkillinen mon. gen. Airetten). Kansankielessä on vastaavanlaista edustusta merkitty sanoittain toisaalta Ala-Satakunnasta ja sen naapuristosta (hiukan lounaismurteistakin), toisaalta Etelä-Savosta ja Pohjois-Karjalan eteläosasta, yhdessä erikoistapauksessa lisäksi Kymin murteesta.

Ala-Satakunnan ja sen lähitiensä $\bar{e}$ -edustukseen kiinnitti huomiota ensimmäisenä Niilo Ikola, joka oli havainnut sen kahdessa sanassa: Loimaa *miälēmmin*, Pöytyä *miälēmin* 'mieluummin', Harjavalta *kiükēsä* 'kytkyessä' (ASMÄH II s. 138, 139). Myöhemmät keräykset ovat osoittaneet nimenomaan *kiükēs(ä)*-tyypin laajemmaltikin tunnetuksi: se tavataan ensinnäkin koko Ala-Satakunnassa (Mel Loi ATar Vam Hui Koke Harj, Virtarannalla LYSMÄH II s. 701 myös Kauv) ja lisäksi naapurimurteissa Turun ylämaan puolella, Porin seuduilla ja Ylä-Satakunnan eteläosassa (Pöy Köy; Nak Ulv Pori, Virtarannalla mp. myös Kul Noo Pom; PunL Tyrvää,

Virtarannalla mp. myös Kiikk). Ainoa samanlainen tapaus lounaismurteista on gen. *neitte* : elat. *neittest*, jonka Ojansuu LMÄH II s. 46 mainitsee ilmoittamatta levikkiä sen tarkemmin.

Selvin ja parhaiten dokumentoitu *ē*-tapaus Etelä-Savon ja Pohjois-Karjalan lohkolla on (*liihüt* ~ *liihü** :) vok.vart. *lü(h)hē-*. Lomikkain jo esiteltyjen muiden tyyppien (savolaislähtöinen *liihve-*, karjalaispohjainen *lü(h)hü-*) kanssa se tavataan ainakin Juvalla, Sulkavalla, Säamingissä, Punkaharjulla, Enonkoskella, edelleen »Tohmajärven ja Kiteen suunnalla» (Turunen, ISMÄH s. 82) ja Sortavalan—Harlun seudun siirtymämurteissa (Heikki Leskinen, LLMÄH I s. 148). Substantiiveihin (*kytkyt*, *kätkyt* jne.) tämä taivutustyyppi ei ulotu.

Aivan yksinäinen vihdoin on Kymin *h*:llinen *kütkehe-* (Väinö Tala 1947): *ne ol tavallisest kütkehes lehmät* [navetassa], *ettei ne vallollah ollu; laita lehmä kütkeheh!* Rinnalla samassa murteessa yleiskaakkoishämäläiseen tapaan myös *üe*:llinen muodoste: ill. *kütkü,eh*.

b) Agricola ollehexi, tachtonehet; Westh colehen; Ljungo sanehet, pannehen; Kollanius tullehen, andanehet jne. osaksi 1700-luvulle asti, runokielessä myöhemminkin. Rinnalla kirjasuomessa alun alkaen tavallisena ja myöhemmin ainoana: olleet (~ ollet), menneet, luvanneet jne. Murteissa *ollehet* ~ *olleht* ~ *olhēt* ~ *olhet* ~ *ollēt*, *kulkenehet* ~ *kulkenēt* jne. yksinomainen kaikkialla muualla paitsi Etelä-Pohjanmaalla ja lounaismurteissa; näihinkin tämä tyyppi (Et.-Pohj. *ollehet*, lounaismurt. *olle**) on tekemässä tuloaan. *h*:n edustus ($\equiv$ tai $> \emptyset$) joka taholla samanlainen kuin mksm. vokaalienvälisen *h*:n vastaavassa painoasemassa.

c) Ominaisuudennimien alalta ei tähän kuuluvaa aineistoa tunnettu, kunnes Virtaranta LYSMÄH I s. 167 osoitti todennäköiseksi jo Ojansuun ohimennen (Suomen kielen tutkimuksen työmaalta s. 11) esittämän otaksuman, että laajalti tunnettu adverbi *jalkella* ja sen monikollinen pari *jalkeilla*¹⁰ palautuvat **jalkude-* vartaloon, siis samaan kuin edellä käsitellyt *jalku(v)e-*, *jal(a)kü-*, *jalküre-*, *jal(k)kure-* ja *jalaküwe-* vartaloiset adverbis. Selityksen ovat hyväksyneet Rapola (Vir. 1954 s. 133, SKÄHL s. 160) ja Hakulinen (SKRK 2. p. s. 132, 3. p. s. 120; toisin vielä 1. p. s. 103). Göran Karlssonin mukaan taas ei »liene syytä kokonaan hylätä sitä ajatusta, että se [*jalkeella*-tyyppi] jollakin taholla voisi olla johdoltaan verbiin yhdistettävä» (*nukuksissa* ja *hereillä* -tyyppiset paikallissija-adverbis s. 118). Palaan Karlssonin argumentointiin s. 148—149. — Enemmittä perusteluitta Virtaranta mts. 168 otaksui, että myös laaja-alueinen *paikkella* »kuuluu alunperin ominaisuudennimiin ja on selitettävä samoin kuin edellä *jalkella*». Arvokasta tukea hänen oletukselleen antaa se Rapolan havainto (Vir. 1954 s. 130), että ominaisuudennimien tavoin taipuva *paikkūs* 'seutu, tienoo, paikkakunta' todella tunnetaan eri puolilla itämurteita ja lännempänäkin esim. Itissä: *paikkuus : tām paikkuwem puheist*. Vrt. myös Eljas Raussin virolahtelaisuuteen *paikkuwella* (Hakulisen huomauttama SKRK 3. p.

¹⁰ Levikki näyttää peittävän lähes koko kielialueen; yleiskielen mahdollisia tartunnaisia on tosin vaikea erotella aineistosta. Levikkietiotoja ks. Karlsson, *nukuksissa* ja *hereillä* -tyyppiset paikallissija-adverbis s. 118.

s. 120 alav.), joka noudattaa samaa Iitin ryhmälle ominaista taivutustyyppiä. Päijät-Hämeestä ja sen lähitienoilta olen merkinnyt muistiin aineistoa, josta osa (seuraavassa a-ryhmänä) on muodoltaan tarkoin kulloisenkin murteen ominaisuudennimien tasalla, osa (b-ryhmä) taas poikkeaa varsinaisista ominaisuudennimistä mutta rinnastuu samojen murteiden *rantulla*, *alulla* -tyyppisiin lokaalis-kollektiivisiin johdoksiin: (a) Hart *sillä päikkuella*, Luh *päikkuwella* 'paikkeilla', *päikküwelta* 'paikkeilta' (samassa murteessa horjuntaa lyhyt- ja pitkä-*ü*:llisen tyyppin välillä myös ominaisuudennimissä), Petä Mul *tällä päkküwella*, (b) Kuhmoi Jäms KosP KorL Luh *tällä päikkülla*. Huomiota ansaitsee, että *päikkülla*-tyypin alue on juuri sama kuin päijäthämäläisen *jal(a)küllä*-tyypin (ks. s. 130).

Vanhastaan tuttu on lähinnä akt. 2. partisiipin erikoista edustusta koskeva selitys: *h* on ilmaantunut, alkuaan ehkä vain joissakin painoasemissa, täyttämään *u-e*, *ü-e* -yhtymän hiatusta ja johtanut sentyyppisiin muotoihin kuin Westhin tekstin säilyttämä cuolluhexi, minkä jälkeen *e* on assimiloitunut edeltävän *u:n* ja kehitys on jatkunut samoin kuin alkup. *ehe*-yhtymässä. Ks. viimeksi Rapola, SKÄHL s. 150, 462—463, tutkimushistoriasta esim. Rapola, Kollaniuksen kiel. s. 69 alav. »Äännelaillisenä» tätä kehitystä ei sovi pitää edes yleistyksen mahdollisena lähtökohtana olleissa painoasemissa; pikemmin kyseessä taas on umpinaiseen muotoryhmään rajoittunut ja muotoryhmän yhtenäisyyden suojaama äännekehitystendenssi, jota käy vertaaminen ominaisuudennimissä tavattavaan, toisensuuntaiseen eriytymiseen. Ongelmallinen on kyseisen kehittymän laaja levikki, joka käsittää paitsi lähes kaikki suomen murteet myös inkeröismurteet ja osaksi karjalankin. Olisiko yhdellä ainoalla taholla — siinä tapauksessa ehkä perihämäläisissä murteissa — varhain syntynyt uudennos pystynyt vähin erin valloittamaan näin laajan alueen, vai onko edellytettävä merkillisen samansuuntaista rinnakkaiskehitystä useassa murrekeskuksessa? Edellinen vaihtoehto tuntuisi luonnollisemmalta, vaikka sekin jättää avoimeksi kysymyksen, millä lailla on ymmärrettävä täydeltä anomialialta tuntuva *h*-edustus vielä yhdellä, tähänastisista aivan erillisellä alueella: keskivepsän Särgjärven murteessa ja etelävepsässä. Vrt. Tunkelo, VeKÄH s. 210—211.

Toiseksi ongelmaksi jäävät muiden muotoryhmien hajanaiset *ē* (*ehe*) -tapaukset. Vain laaja-alueisimmat niistä (*jalkeella*, *päikkeella*, vrt. myös *enteet* alav. 8) voisivat kuulua samaan kronologiseen kerrostumaan kuin *e(h)e*:lliset akt. 2. partisiipit; niiden selitykseksi on hyvinkin ajateltavissa, että sama sporadinen äännekehitys, joka on pystynyt valtaamaan kokonaisen muotoryhmän, on »äännelaki»-periaatteen vastaisesti siepannut mukaansa myös nämä pari yksinäistä tapausta toisesta muotoryhmästä. Yhteyttä, tosin vain välillistä, akt. 2. partisiipin kehitykseen voitaisiin ajatella myös Etelä-Savon itäosasta Pohjois-Karjalaan ulottuvassa *lü(h)hē*- tyyppissä. Varsinaisesti odotuksenmukainen tällä alueella on edellä esitettyyn tapaan vartalo-tyyppi *lü(h)hü*-, ja sen rinnalle pesiytynyt *lü(h)hē*- on luontevasti selitettävissä tendenssianalogiaa olettamalla: samassa vaiheessa kuin karjalaistyyppinen taivutus-suhde *männüt* : *männüön* (*männün*?) alkoi syrjäytyä länsilähtöisen suhteen *männüt* : *männe(h)en* tieltä, saattoi mukaan tempautua myös karjalaistyyppinen *lühüt* : *lühüön*

(*liühün?*), tuloksena hyperkorrekti suhde *liühüt : li(h)hēn*.¹¹ — Jäljelle jää vielä neljä *e(h)e*-tapausta: lounaismurteiden *neitte* = kirjasuomen neitseen, Ala-Satakunnan *kütkešä* ja *miälē(ñ)min* sekä Kymin *kütkehes*. Ne ovat kieltämättä hämäriä — ehkä akt. 2. partisiippiista aivan riippumattoman sporadisen äännekehityksen tuotetta? Vain kahdesta pitäjästä tunnettu *miälē(ñ)min* voisi selittyä toisellakin tapaa: Niilo Ikolan ASMÄH II s. 138 tunteman *miälē(ñ)min*- ja tavallisen *mieluummin*-tyypin kontaminoitumaksi.¹²

6. *u(v)a, ü(v)ä*. Tätäkin edustasia ilmenee vähin kaikissa kolmessa muotoryhmässä.

a) Kirjasuomesta tunnetaan toistaiseksi seuraavat niukat esimerkit (mukana tutkimuksessa ennestään luetellut ja yksi vanhan kirjasuomen sanakirjan kokoelmiin osunut lisätapaus): Agricola ?lyhywexi (ellei ole σ : *lyhyveksi*, ks. edeltä s. 124), ?Neitzyneni (ellei ole σ : *neið-yzeni*); J. H. Alastaroensis Oluun;¹³ Florinus mieluummat (ks. Hakulinen, SKRK 3. p. s. 119), ?macuimmat (Hakulisen *-ut, -iit* -nomineihin lukema mp.), Juslenius lyhyän. — Huom. myös tähän liittyvä nominatiivi lyhyä, joka on poimittu Jusleniukselta, Johan Laihianderin ruumissaarnasta 1768 (s. 15) ja v:n 1805 almanakasta (B4b).

¹¹ Samaan taivutustyyppiin on ainakin alueen läntisimmällä laidalla, Juvan murteessa, liittynyt myös *pehmüt : pehmēn* (Tarkkiainen, Juvan murt. s. 44) — olipa lähtökohtana sitten *pehmüt* tai sen rinnakkaisjohdos *pehmē*. (Sellainen itämurteisissa ilmenevä johdosrinnakkaisuus kuin *pehmyt ~ pehmeä, kevyt ~ keveä, kepeä, ehyt ~ eheä* vaatisi muuten oman erikoisselvityksensä, jollaiseen tätä nykyä käytettävissä oleva aineisto ei riitä. Huomattakoon kuitenkin jo tässä, että *liühüt : li(h)hēn* -taivutussuhteen syntyy tällä johdosrinnakkaisuudella ei voi olla osuutta: Juvaa lukuun ottamatta melkein koko sillä alueella, missä *liühüt : li(h)hē* -tapausta, *-ea, -eä* -adjektiivit edustuvat *i*-loppuisina — *korkei, pi(m)mi* jne. —, niin että *li(h)hē*-tyyppi *ē* pro *i* jäisi tältä pohjalta selittämättömäksi.)

Sentyypistä hyperkorrektiutta kuin *liühüt : li(h)hēn* -tapauksessa voisi ehkä ajatella myös selittämään Etelä-Savossa ja Pohjois-Savon etelälaidalla tunnettua pellavien ja hampujen nimitystä *käste : kästēt* (RauL HanS KanN Jouts Hir Juv Antt Puu SuomN VirS Jor RanS KanL), jota idempänä vaastaa *kästūt : kästēt* (Kesä Ruske Kite Pälj Tohm Lip Kont Ilo), Rapolan (ja Y. H. Toivosen) rekonstruktion mukaan alk. *käs(i)tiō* (ks. Vir. 1923 s. 58—60). Tuntematta tarkemmin sanakirjoissa mainitun *käste*-muodon levikkiä Rapola mp. jo kaavavilii sen yhdistämistä *liühüt : li(h)hēn* -suhteeseen, vaikka selittikin ilmiön hiukan toisella tavalla (lähtökohtana kummassakin tapauksessa sellainen paradigmaattinen vaihtelusuhte kuin **liühüt : *liühüön : *liuhe(h)estä*). — *kästēt*-tyypin alueen painopiste on tosin niin lännessä, että etusijaan on ehkä pantava aivan toisenlainen selitys: yhdistämättömäksi sanaksi tajuttu *kästüō* olisi sanahahmonsa outouden takia yksinkertaisesti liukunut osassa savolaismurteita äänneellisesti likeiseen **-ek : *-eye*-nominien tyyppiin, tuloksena alkuun **kästie-* (: anal. nom. **kästek*), josta myöhempi *käste** : *kästēt* kuten sekundaaristi *kaste** : *kästēt* (pro **kastit < *kastiel*). Sanasta on muitakin erikoisia variantteja (ainakin Tuusniemellä ja Heinävedellä mon. *kästööt*, Heinolan pitäjässä yks. nom. *kästō* [σ : *kästō*?*] : mon. nom. *kästüöt*, Sysmästä yks. partit *kästöttä*).

¹² Vanhastaan tuttuun nimitystyyppiin (*-ehe-* ja *?*-eye-* vartaloiset nominit) vetoapu on *neitsee-* ja *kytke(h)e-* tyyppiin poikkeuksellista äännekehitystä ehkä voinut tukea. Suoranaista mukautumista toiseen johdostyyppiin näyttää pitävän mahdollisena Niilo Ikola, kun hän *kütkešä*-tyyppiä käsitellessään huomauttaa viron johdoksesta *kütke* : gen. *kütke* ja sen vatjalaisesta vastineesta *tšütše* : *tšütšezä* (ASMÄH II s. 139). *Kytke*-tyypistä nominatiivia ei Ala-Satakunnassa ja sen lähistöllä tosin tavata; *kütkešä*-tyyppiä näyttää käytettävän vain vajaa-paradigmaisena paikallissija-adverbinä, ja sikäli kuin nominatiivi tunnetaan, sen mainitaan vuorostaan olevan *kytkin* (ainakin Pöy Ylän Säky Köy Vam Hui Koke).

¹³ Alastaroensiksen saarnasta 1634 C4b: »Munda vnhotta Lauvandaina että Sunnundai lähestypi, lyöväät heitäns täyttämän, ia macavat nijñ ia lepävät vlos Wijnan ia Oluun, cosca Jumalan palvelus pidhetän, — —.»

Edustustavan esiintyminen nykyisessä kansankielessä on tämänkertaisen aiheen kannalta erityisen kiintoisa. Kuten alumpana oli puhe, Penttilä huomauttaa, että *lyhyvä* ja *ohuva* -vartalat on tavattu yks. nominatiivissakin paitsi paikoin lounaismurteista myös »sieltä täältä kaakkois-, savolais- ja pohjalaismurteista», ja katsoo tämän viittaavan siihen, että kyseessä olisikin äännekehittymän sijasta pelkkä liittyminen *-va*, *-vä* -johtimisiin nomineihin. Olipa tällaisten yks. nominatiivien levikki kuinka laaja hyvänsä, se tuskin sinänsä riittää sitovaksi todisteeksi Penttilän ajattelemaan suuntaan: onhan ennalta yhtä hyvin otaksuttavissa, että *-va*, *-vä* -loppuiset yks. nominatiivit perustuvat paradigman sisäiseen analogiaan. Kaikkiaan tyyppi kyllä tuntuu kaipaavan huolellisempaa murremaantieteellistä analyysia, kuin mihin Penttilä on tyytynyt.

Penttilän toteamukselle, että vartalotyyppit *lyhyvä*, *ohuva* tunnettaisiin savolais- ja kaakkoismurteista, en ole onnistunut löytämään vahvistusta. Laajalti kaakkoismurteissa (ainakin SavT Yläm Säck Vahv Viip Heij Äyr Muol Kive MetP Lempa Ven) tunnetaan tosin näillä seuduin yleisen *lühüt* : *lühven* -tyyppisen taivutuksen rinnalla tai sijasta taivutustyyppi *lühvä* : gen. *lühvän*,¹⁴ mutta ainakaan siihen ei ymmärrettävästi sovi Penttilän selitys, jonka mukaan *lyhyt* olisi liittynyt *-va*, *-vä* -johtimisiin sanoihin. Analogiseksi tämä *lühvä* silti on selitettävä. Sen synnylle on varmaan antanut virikkeen juuri kaakkoismurteiden erikoinen taivutussuhde *lühüt* : *lühven*, joka pariin sanaan (lisäksi *ohut* : *ohven*, *olut* : *olven*) rajoittuvana on tajuttu morfologisen järjestelmän kannalta kiusalliseksi poikkeukseksi. Siirtymisen kaksitavuisiin *a*, *ä* -vartaloihin ovat mahdollistaneet monikko- ja komparatiivimuodot (monikkovart. *lühvi-*, kompar. *lühvemþ* kuten monikkovart. *väri-*, kompar. *värempþ*). Lähinnä tarjoutuvaa mahdollisuutta, siirtymistä kaksitavuisiin *e* (: *-i*) -vartaloihin, ei ole käytetty hyväksi nähtävästi siitä syystä, että tämä vartalotyyppi on suomessa jo parin vuosituhannen ajan ollut käytännöllisesti katsoen epäproduktiivi.¹⁵

Penttilän mainitsemista murrealueista jäävät siten jäljelle lounaismurteet ja pohjalaismurteet. Nykyään saatavissa olevat tiedot (suureksi osaksi SS:n vastaajille v. 1963 osoittamani kyselyn saalista) osoittavat, että *lühü(v)ä*, *ohu(v)a* -vartalat tunnetaan lounaismurteiden koko pohjoisryhmässä ja että tämä vartalotyyppi ulottuu osittain — ei yksinomaisena — myös yks. nominatiiviin. Luettelen tiedot pitäjittäin.

Luvia se o *lyhyv ko kana laul* : *naapur asu lyhyvä matkan pääs* (Hilja Karikko 1963).

¹⁴ Samoin tästä alueesta erillään Jyväskylän pitäjässä: *män ni lühvää* 'lyhyeen' (o.m.; samoilla seuduin yleinen myös vartalo *lühve*).

¹⁵ Germaanis- ja ruotsalaisperäisiä *e*-vartaloita on kyllä koko joukko: *arki*, *arpi*, *rupi*, *ruhi* < germ., *kimpi*, *peitsi*, *piki*, *sakset*, *tiili*, *vuori* 'sisuste' < ruots.; ruotsalaislainat yleisesti myös *i*-vartaloisina. Niitä attrahoisissa näyttävät kuitenkin aina olleen vartalokonsonantistoltaan samanlaiset omaperäiset *e*-vartalat (esim. *kärki*, *korpi*, *läpi*, *riihi*; *lampi*, *veitsi*, *mäki*, *sukset*, *hiili*, *vuori* 'berg'; vrt. Erkki Itkonen, Vir. 1948 s. 134). Tällainen tuki on taivutukselta *lühvi* : *lühven* puuttunut. Parilla taholla savolaismurteissa (ainakin Petäjäveden ja Kuusamon murteissa) tämä taivutus on esikuvattomuudestaan huolimatta silti murtautunut läpi. — Ainakin yhdeltä taholta (Tytärsaaren murteesta) on ilmoitettu sellainenkin nominatiivi kuin *lühve*. Sekin ilmeisesti on tähdännyt oudon taivutussuhteen *lühüt* : *lühven* tasoittamiseen.

Livialta myös tähänastisessa keskustelussa huomiotta jäänyt tieto: mon. nom. *merineittyvä* (Ojansuu, LMÄH II s. 47).

Eurajoki *lyhyv* (Maria Kaine 1963).

Tl. Lappi *lühüv* : gen. -ä (Lauri Palletvuori 1922—23).

Rauma *lyhy* ~ *lyhyv matk* (Väinö Suojamaa 1963), *lyhyv matk* : *lyhyvä matkan takan* (Yrjö Virta 1963), *lyhyv* : *lyhyväks* (Lempi Salminen 1963) | *ohuv* : gen. -a (Onni E. Helkiö 1902).

Pyhämaa *lyhyvä matkam pääs* (Marja-Liisa Laine 1963) | *ohüval veidöl o hüvä leikata* (Martti Rapola 1928).

Pyhäranta *lühüv(ä)* : *ei täsäkä ni lühüvät puhütak ko r a u m a l* (Saini Laurikkala 1928), *kyll matk o lyhyv vaik tiä on pitk* (Esko Hannula 1963) | *ohüv(a)* : gen. -a(n) (Saini Laurikkala 1927), *vetä semmosse ohü'am bilvehe* (o.m. 1957).

Laitila *lyhyv* (J. M. Mikkola 1963) | *ohuv* : gen. -a (Linda Sonkkila 1916).

Kalanti *lykkäs lyhyvä* (partit.) 'valehteli' (A. Laaksonen 1936), nom. *lyhy* (Inkeri Isokallio 1963), *lyhyv molemist päist*, *lyhyvä matkan pääs* (Väinö Virtanen 1963), *lyhyv*, *lyhyväläntäne mies* (Selma Saarnio 1963).

Taivassalo *lykkä lyhyä* (J. Saario 1936), *lyhy (matk)* : *lyhyäm matkam pääs* (Ilona Rouno 1963, Edvard Siivonen 1963), *lyhyv* (Veikko Leino 1963).

Lokalahti *lyhy matk*, *lyhyväläntäne* 'pienikasvuinen' (Ruth Pietilä 1963).

Vehmaa yks. nom. *lyhy* (Ilona Jalonen 1963), *lyhy virs om pia veisat* : *naapur asu tosa juur lyhyvä matkam pääs* (Toini Vikainen 1963).

Kustavi *lyhy* ~ *lyhyv* ~ *lyhyvä* : *lyhyvä se ilo loju* (K. E. Virtanen 1937).

Tl. Karjala *lyhy* ~ *lyhyv* : *kyll tämmöse lyhyvä matkan käveleki* (Martta Arvela 1963) | *ohu(v)* : -va(n) : -vat(A) (J. Antola 1915).

Mynämäki *lühü* ~ *lühüv* : -vä(n) : *vanhures otta hüväksikkiñ kuñ kirkkomatk o lühüvä* (E. A. Saarimaa 1908), *lühü* : -vä(n) (Lauri Hakulinen 1927), *lyhy matk* : gen. *lyhyvä matka* (Aino Varjonen 1963), *lühü* ~ *lühüvä* : *lühü virs om biä veisattu, ei lühüvim bävin ni merkilissi tehr* (Helmi Rekola 1963).

Nousiainen *kyl se ol kovi lyhyvä miäheks, kyl se matka siit ol paljo lyhymp* (Anselm Nurmi 1963).

Mietoinen *lühü* : *lühüvä(n)* : *kaks o semmost lühüvä sarkaa* (Terttu Leppänen 1968) | *ohüva* : *ohüva(n)* (sama).

Lemu *kyl lyhy virs om pia veisattu, lyhyä miähe jakku, sahasiks ne puu liia lyhyviks?* (L. Valtonen 1938).

Merimasku *lühüväkuppene* (Into Kiviluoto 1915—16).

Rymättylä *lyhyä*, [ihmisestä:] *lyhyäläntäne* (Hilja Rautsala 1963) | *ohüva* (Väinö Tala 1945—46), *ohukkuarine* [onko geminaatta-k aito? T. I.] (Marketta Saarinen 1967).

Harkittaessa Penttilän analogiaselityksen sopivuutta lounaismurteiseen aineistoon kiintyy huomio ensinnäkin siihen, että on vaikea löytää malliksi sopivia kolmitavuisia *va*, *vä* -vartaloita, joissa johtimen edessä olisi nimenomaan *u* tai *ü*. Adjektiivieja ei ole lainkaan; substantiivejakaan tunnetaan lounaismurteiden pohjois-

ryhmässä tuskin muita kuin *hahtuva* (erikseen huom. adj. *ainoa*; subst. *tanhua*, *saip-pua*, *porstua*, joista edempänä s. 142). On aihetta epäillä, olisiko jokin tällainen yksinäinen tapaus edes yhdessä vokaalistoltaan muunlaisten *va*, *-vä* -johdosten (*lihava*, *ystävä*, *kielevä* jne.) kanssa tosiaan pystynyt vetämään alkup. *u_e*, *ü_e* -vartalot puoleensa. Penttilän vertauskohdaksi esittämä tapaus, murt. *usea* pro *usea*, on vallan eri tasolla: *-eva*, *-evä* -loppuisia adjektiiveja on vanhastaan ollut runsaasti, ja juuri äänteellisen läheisyytensä vuoksi ne ovat helposti voineet attrahoida alkup. *-ea*, *-eä* -adjektiiveja, joskus ehkä myös itse siirtyä näiden ryhmään. Rinnakkaistapauksia *use(v)a*-sanassa ilmenevälle johto-opilliselle kaksinaisuudelle löytyykin eri murteista kosolti: *julke(v)a*, *juohe(v)a*, *luonte(v)a*, *muhe(v)a*, *mure(v)a*, *myke(v)ä*, *pyöre(v)ä*, *tuuhe(v)a*, *vaale(v)a* jne. (lisäesimerkkejä Rapolalla, *a*-, *ä*-lopp. vok.yhtymät s. 49, ja Virtarannalla, LYSMÄH II s. 640). Ehkä vieläkin enemmän Penttilän teoriaa on omiaan horjuttamaan se, että yks. nominatiivi *lyhyt* ja *ohut* -sanoista on lounaismurteiden pohjoisryhmässä obliikvisijojen *u(v)a*, *u(v)ä* -vartalosta huolimatta yhä yleisesti *lühü*, *ohu* (tietoja 11 pitäjistä) eikä *lühüv(ä)*, *ohuv(a)* (tietoja 14 pitäjistä). Tuntuu vaikealta nähdä siinä muuta kuin *ut*, *üt* -loppuun palautuva yks. nominatiivin alkuperäisen edustuksen säilymä; nykymurteissa yleiset *u(v)a* ~ *uv*, *ü(v)ä*, *üv* -loppuiset yks. nominatiivit, jollaisia vielä Ojansuu LMÄH II s. 46 ei näy lainkaan tuntevan, ovat analogisia ja selittyvät jälleen siitä, että poikkeukselliseksi käynyt taivutusuhde on pyritty tasoittamaan mahdollisimman yksinkertaiseksi. Väkinäinen olisi esimerkiksi sellainen selitys, että *u*, *ü* -loppuiset nominatiivit olisi lainattu muusta murteesta, sanokaamme lounaismurteiden itäryhmästä: miksi *u*, *ü* -vartalon lainaus olisi Nousiaisten *lyhymp*-komparatiivia lukuun ottamatta pysähtynyt yhteen ainoaan taivutusmuotoon, jossa se kaiken lisäksi olisi rikkonut yhtenäisen paradigman? Yhtenäisyyden palauttaminen äännekehitysten mutkistamaan *-ut*, *-üt* -nominien paradigmaan sitä vastoin on eri murrealueilta tuttu tavoite, joka on murteittain voitu saavuttaa hyvinkin radikaalein keinoin.¹⁶

¹⁶ Radikaaleinta kehitys on ollut hämäläismurteissa ja hämäläispohjaisissa Päijänteen seudun murteissa. Harvalukuisten *-u^x* (< *-ut*) : *-u(v)e-*, *-ü^x* (< *-üt*) : *-ü(v)e-* nominien kategoria (*lyhyt*, *ohut*, *olut*, *neitsyt*, *kytkyt*, *kätkyt*) on niissä melkein kokonaan tuhouttu seuraavin keinoin:

1) Mukautettiin kyseisten sanojen taivutus alkup. *u*, *ü* -vartaloiden kaavaan. Näin on käynyt osaksi *neitsyt*-sanan (*neittü* : *neittiin*), samoin *olut* ja *kätkyt* -sanojen esimerkiksi Kymin ja Sippolan murteissa.

2) Omaksuttiin uusi, analoginen yks. nominatiivi (*talven* : *talvi* = *olven* : *x*, josta *x* = *olvi*). Näin *olut*-sanassa lähes kaikkialla hämäläismurteiden alueella.

3) Omaksuttiin toinen johdostyyppi. Siten *lyhyt* ja *ohut* ovat yleensä syrjäytyneet vanhojen kaksinkertaisten deminutiivien *lyhkäinen* (~ *lyhköinen*), *ohkainen* (~ *ohköinen*) tieltä. (Samoin *keyyt* → *köykäinen*, *köyköinen*, sikäli kuin *keyyt*-tyyppi on sellaisenaan kuulunutkaan länsimurteiden vanhaan kantaan.) Kaakkoishämäläisten murteiden Hollolan ryhmässä ja Päijät-Hämeessä, hiukan myös sen länsi- ja itäliepeillä on näiden rinnalla yleisesti *lyhä*, *oha*. Ne näyttävät *lyhyen* ja *ohuen* »kantasanojen» säilymiltä (vrt. Kettunen, SM III B s. 72, Hakulinen, UAJb. 28 s. 198, SKRK 3. p. s. 119, Rapola, SKÄHL s. 156) mutta lienevät todellisuudessa nuorehkoja retrogradisia johdoksia, lähtökohtanaan kantasuomeen palautuvat heterokliittiset komparatiivit *lyhempi*, *ohempi* ja translatiiviverbit *lyhetä*, *oheta*. — Ainoiksi poikkeuksiksi tästä kehityksestä ovat jääneet *lühü^x*, *ohu^x* -tyyppin säilyminen hämäläisalueen pohjoisreunalla, nähtävästi Keski-Suomen ja Etelä-Pohjanmaan murteiden tukemana, sekä eräät *lühükkasvonen*-tyyppiset yhdyssanat (rinnalla laajalti sekundaari tyyppi *lühükkasvonen*).

Nominatiivin *kütü^x* ovat hämäläismurteissa yleensä syrjäytäneet rinnakkaisjohdokset

Tärkeää lisävaloa lounaismurteiden pohjoisryhmän edustukseen luovat pohjalaismurteissa tavattavat samankaltaiset suhteet, joita ei tähän mennessä liene juuri tunnettu muuten kuin Penttilän ylimalkaisen toteamuksen perusteella. *u(v)a*, *ü(v)ä* -edustus kuuluu Keski-Pohjanmaan eteläosassa kaikkiaan kymmenen Perhonna ja Lestijokilaakson pitäjän murrekantaan, ja siellä se koskee paitsi adjektiiveja *lyhyt* ja *ohut* myös substantiiveja *kytkyt* ja *kätkyt*, ts. kaikkia alueella säilyneitä alkup. *-ut*, *-üt* -nomineita (*olut* on täällä tuskin vanhastaan kansanomainen). Enin osa seuraavista tiedoista on SS:n vastaajille v. 1963 järjestämäni kyselyn ja alueella v. 1965 tekemäni keruumatkan satoa.¹⁷

Veteli *lyhyssarvinen* (M. Klemola 1915), *lyhyvä* : *lyhyvän matkan pääsä* (Matti Pihlajamaa 1963), *silloli lyhyvät suksensawat* (Eero Vesisenaho 1963), *lühüt* : *lühüvän* (o.m. 1965) | *kätky/t* : *-än* (M. Klemola 1915), *kätkyt* ~ *kätkyä* (H. Tunkkari 1939), *kätkü(ä) ~ kätkü(t)* (o.m. 1965). — *Kytkyt*-sanana sijasta täällä *kütkü/nen* : *-set*, kuten osaksi lähinaapuristossa (Perh Hals Kaus) ja kauempanakin paikoin Etelä-Pohjanmaalla, Peräpohjolassa ja Keski-Suomessa (osaksi myös Vermlannissa). Ill. myös *kytkyyheshen* (< **kütküvehe-*; Eero Vesisenaho 1963).

Halsua *lühüt lauta* ~ *lika lühüvä lauta* (o.m. 1965) | *kätkyä* : *jouruin lainaahan kätkyän toistuvasta* (Veikko Lindgren 1963), *kätkü(ä)* (o.m. 1965). — Sitä vastoin *kütküne* : *lehemä on kütküsesä kini* : *enne oli vissakütküset* (o.m. 1965).

Kaustinen *lühüvä* : *-n* (Sinikka Salo 1958), *lyhyt* ~ *lyhyvä* : *se käy lyhyväks* (Arvid Virkkala 1963), *lühüt* ~ *lühüvä* : gen. *lühüvän* (o.m. 1965) | *lehmii on kymmenen kytkyällä* (S. Luoma 1901), *kytkyä*: ill. *kytkyyheshen* (sic!; Katri Puumala 1963), *kytkyt* : *kytkyäsä* (Arvid Virkkala 1963), *kütküit* (o.m. Vintturissa 1965) | *kätkyt* ~ *kätkyä* (S. Luoma 1930), *kätkyä* (SKMK I s. 374), *kätküä* : *-n* (Raija Lehtinen 1959), *kätkyä*, *kätkyälaps* (Katri Puumala 1963), *kätkyt* : *kätkyän* : *kätkyäsä* : *kätkyhän* (Arvid Virkkala 1956, 1963), *kätkyt* : *kätkyesä* (sic!; Viljo Kolokangas 1963 Vintturista), *kätküit* : ill. *kätküähä* (o.m. 1965 sekä Köyhänjoella että Vintturissa). — Huom.

(*kütkün*, kaakkoishäm. murteissa ja osaksi Ylä-Satakunnassa *kütküin*; osassa Etelä-Pohjanmaatakin *kütkün* : *kütküme-*; vrt. myös Ala-Satakunnan ja Turun ylämaan *kütkin*, Länsi-Uudenmaan *kütküstä*). Tämä ei ole kuitenkaan estänyt vanhaa vokaalivartaloa *kütkü(v)e*-elämästä uusien analogisten vartaloiden *kütküme-*, kaakkoishäm. *kütküse-* (vrt. *punain* : *punase-*, jonka mukaan myös esim. *avain* : *avaset*) rinnalla varsinkin adverbimaisessa käytössä: *ollak kütkü(v)es(sä)*. — Myös *kätkü^v* on vaihtunut yks. nom:iin *kätkün* kaakkoishämäläisen levikki-alueensa länsilaidalla: Tuuloksessa (*kätkyn* : *kätkyven*), Hausjärvellä (*kätkün* : *kätkü(eks)*) ja osaksi Hollolassa (*kätkün* : *kätkümeks*). Keski-Pohjanmaan eteläpuolelle jäävissä länsimurteissa koko sana on yleensä syrjäytynyt skand. lainojen *kehto*, *va(k)ku* tieltä.

¹⁷ Esimerkistön sandhiedustuksesta huomattakoon, että *-ut*, *-üt* -nominien loppu-*t* näyttää Vetelin, Kaustisen ja Halsuan murteissa yleisesti säilyneen (tietoja konsonantinetisestä sandhiedustuksesta on tosin riittämättömiä); Himangan—Kannuksen—Sievin tasosta pohjoiseen koko Keski- ja Pohjois-Pohjanmaalla *-t*:tä taas edustaa *-x* (= alkup. **-k*:lle ominainen edustus: terminäli kato, konsonantinetinen loppukahdennus, vokaalinetinen kato tai pohjoisempana laryngaalikusliili). Ullavan, Kälviän, Lohtajan, Toholammin ja Lestijärven murteet horjuvat näiden kahden edustustavan välillä. — Suhteita mukistaa vielä se, että **-k*:ta edustava loppukahdennus on »ositetaan geminattasysteemin» mukainen paitsi Vetelissä, Halsualla ja Kaustisella (ks. PFFC I: 1 s. 123—127) v. 1965 tekemieni havaintojen mukaan myös Ullavassa ja Kälviällä; täällä siis geminoituma vain *k*:-n, *t*:-n, *p*:-n ja *s*:-n edessä, kato muiden konsonanttien edessä. Sikäli kuin *-t*-sanat näissä kahdessa pitäjässä ovat siirtyneet *-x*-kannalle, ne tästä syystä noudattavat tuonneppana ilmenevää *kaavaa kätkü (+ tauko) : kätküsesä oli : kätkülaps* (Ullava).

myös ill. *kytkyshen* : adess. *kytkysellä* (Arvid Virkkala 1963), nom. *kütkünee* (Köyhänjoki, o.m. 1965).

Ullava *lyhyvä* : *lyhyvän matkan* (Ahti Saari 1963), *lühüt* ~ *lühüvä* (o.m. 1965) | *kytkyä* (Ahti Saari 1963), *kütkü* (sandhissa: *kütkü^s se oli*) : *kütkü^hähän kini* (o.m. 1965) | *kätkyä* (Ahti Saari 1963), *kätkü* (sandhissa: *kätkü^s se oli*; *kätkülaps*) : *jos kätkü^hähän sopi* (o.m. 1965). — Myös nom. *kütkünee* (o.m. 1965).

Kälviä *lühüvä* : *lühüväm matkam päästä* (o.m. 1965) | *montako teill^o kytkyällä?* (EP:n Kotiseutuyhd:n ark. 1932), *kütküt* ~ *kütkü* ~ *kütkü^ä* ~ *kütküvä* : *kütküvällä* (o.m. 1965) | *kätküvä* (o.m. 1965).

Lohtaja *lühü* ~ *lühüt* ~ *lühüvä* (sandhissa: *lühüm matka*; o.m. 1965) | *ohuva* : *-ks(i)* (Aulis Ojajärvi 1936), *ohut* : *ohu^waks* (o.m. 1965) | *kütkü^hiksi* (mon.) : *kütküvä* (o.m. 1965) | *kätkü* (sandhissa: *kätkü^s se oo*; *kätkükkö?*) : *kätkü^hähä* (o.m. 1965).

Himanka *lyhy* (sandhissa: *lyhy^p pätkä*) ~ *lyhyvä* : *lyhyväm matkam pääsä* (Väinö Merento 1963), *ooppa sinä lyhy ikääsi nähän* : *lyhyvästi* (Anna Kukkola 1963), *lyhyvä* : *-n* (Vilho Verronen 1964), *lühü* (sandhissa: *lühüm matka*, *lühüp palakki*) ~ *lühüvä* (o.m. 1965), *lühü* ~ *lühüvä* : *lühüvän* : mon. iness. *lühüvisä* (Ulla Yrjänä 1967) | »ohut» Ulla Yrjänän mukaan outo, pro *hieno* | *kytky* : *kytkyvällä* (Sakari Pöyhätäri 1937, 1963), *kytkym meni rikki* (Väinö Merento 1963) | *kätky* : *kätkyän* (Sakari Pöyhätäri 1938), *kätkyllaps*, *piti lainatak kätkyn naapurista* (Vilho Verronen 1963), *kätkyä* (Anna Kukkola 1963), *kätkü^ä* (o.m. 1965), *kätkü* : *kätkü^{än}* : partit. *kätküttä* ~ *kätkü^ä* (Ulla Yrjänä 1967).

Kannus *lühü* (sandhissa: *lühü aisa*, *lühüm matka*) ~ *lühü^vä* : *lühüvät^v aisat* | *ohu* ~ *ohu^wa* | *kütküim melek^h sopi* : *kütkü^hällä* | *kätkü* (sandhissa: *kätküllapsi*) : *kätkü^hähän* (kaikki tiedot o.m. 1965).

Toholampi *lühüt* (sandhissa: *lühüt^t aika*, *lühüm matka*) ~ *lühü^vä* (harv., »eij^ooop pääsana meillä») : *lühüväm matkam pääsä* | *ohul lauta* ~ *ohut lauta* | *poikassa kälän kütküssänäki* | *kätkü^t* (sandhissa: *se oli kätkü^s se, ja se kätkü^t jäi* [käytöstä]) : ill. *kätkü^ven^hki* (kaikki tiedot o.m. 1965).

Lestijärvi *lühüt* ~ *lühü^x* (sandhissa *lühüm matka*) : *lühüvää* ~ *lühüvee* (o.m. 1965), *lühü^x* : *lühü^vet* mutta myös *lühüvä* ~ *lühüvät* (Paavo Suihkosen muistiinp.) | *kütkü^x* : *kütküvesä* (o.m.), *kütkü^vellä* (Suihkonen) | *kätkü^x* : ill. *kätküvee* (o.m.) : mon. nom. *kätkü^vet* (Suihkonen). Tässä Lestijokilaakson latvimmaisessa pitäjässä ä:llinen tyyppi siis vain *lyhyt*-sanassa, ja siinäkin *e*:llisen tyyppin ohella.

Edustus muistuttaa silmäänpistävästi lounaismurteiden pohjoisryhmästä todettua. Obliikvisijat ovat harvoin poikkeuksin *u(v)a*, *ü(v)ä* -tyyppiä; yks. nominatiivissa taas vaihtelevat koko alueella vapaasti *-ut*, *-üt* tai siihen palautuva edustus ja *-u(v)a*, *-ü(v)ä*. Mutatis mutandis pätee keskipohjalaisen edustuksen tulkinnessakin se, mitä edellä lausuin lounaismurteista — mukautumista toiseen johdostyyppiin olisi täällä yhtä luonnotonta edellyttää kuin lounaassa. Lounaisen ja keskipohjalaisen edustuksen yhtäläisyys on tuskin pelkästään ulkoinen. Olen aiemmin (PFFC I: 1 s. 125 alav.) maininnut eräitä lounaismurteiden pohjoisryhmälle ja Keski-Pohjanmaalle ominaisia murrepiirteitä, jotka puuttuvat välimaastosta Etelä-

Pohjanmaa mukaan luettuna, ja olettanut niille yhteistä alkuperää: kyseessä olisivat keskiaikaiset »kainulaisuudet», jotka ovat ehtineet kantautua Keski-Pohjanmaan rannikolle ehkä jo seudun varhinnan asutuserroksen mukana ennen väliin tultua 1200- ja 1300-luvun ruotsalaisatutusta. Oletus näyttää jatkuvasti kehittämisen arvoiselta.^{17a} Paitsi *-ut*, *-üt*-nominien edustuksesta olen mp. huomauttanut muutamista Keski-Pohjanmaan sanastollisista kainulaisuuksista. Niitä ovat ainakin *ahvento* 'avanto' (ks. Kettunen, SM III A n:o 161), *varho* 'ura, uurre, (kärrynpyörän) raide' (ks. kirj., Suomen kielen suksisanastoa s. 89) ja *tahdon* 'aidattu pelto' (lounaismurteiden sanasta ks. viimeksi Mauno Koski, Turun ylioppilas 3 s. 56—64; tunnetaan appellatiivina vain lounaismurteiden pohjoisryhmässä mutta on säilynyt pellonimissä *tahtomä*, *tahtamä* lisäksi ainakin Kälviällä, Himangalla ja Kannuksessa sekä talonnimessä *Tahtamaa* Kalajoella). *Varho* muuten sisältänee äänteellisenkin lounaismurteisuuden. Se on nähtävästi samaa pesyettä kuin 'seinähirren pohjauurretta' merkitsevät, laajalti tunnetut *vara* ja *varo* — juuri tämä rakennustekninen merkitys *varho*-sanallakin on osassa lounaismurteita — ja palautunee aiempaan asuun *varoh, josta nykyasu on kehittynyt *h:n* lounaisen »metateesin» tietä.¹⁸ Johtosuhteeseen vrt. *lafa* : *lavoh* '»lapohinen», »lapoos», haravantäyteinen heinätukku'.

Varho-sanana lisäksi voidaan osoittaa muitakin erityisesti Keski-Pohjanmaan murteille ominaisia, jäänteenomaisia lounaismurteiden äännekannan heijastumia. Niinpä toisen tavun *i*-loppuista diftongia edeltäneestä heikosta asteesta on täällä säilynyt selviä jälkiä ainakin eräissä 1) *-*aida*-, *-*äidä*- verbeissä (Lohtajalta olen merkinnyt *lükävät* 'lykkäävät', *lükälävät* 'lykkäilevät', Kannuksesta *lakas satamasta*; Himangalta tunnetaan Ulla Yrjänän 1967—68 merkitsemät *lükätä* : *lükä* ja heikkoon asteeseen perustuva sarjasiirrynnäinen *lāta* : *lakä* 'lakata'), 2) *-aise*-, *-äise*- verbeissä (Himangalla Ulla Yrjänän mukaan paitsi *lāsta* : *lāsen* 'lakaista' myös esim. *revästä* : *reväsē*) ja 3) *-inen*-nomineissa (eri lähteissä ainakin *kellanen* Loht Him KalJ, *kullanen* Him, *kärvänen* Käl Kannus Loht Him KalJ AVie, *pakanen* Vet Hals Kaus Käl Kannus Him AVie YVie).¹⁹ Sitä että heikkoasteisuus on varhemmin koskenut myös *-oi*-nomineja, osoittaa puolestaan vahvan asteen hyperkorrekti palautus tyyppissä *pükkon*, *kokkon*, *Mikkolle*, jonka jo Yrjö Wichmann mainitsi Lestijokilaakson erikoispiirteenä (Him Kannus Toho, ks. Lestijoen murt. s. 16) ja josta on aivan viime vuosina kertynyt melkoisesti lisääineistoa: Ullava *kippolla* sn. (Paavo Suihko-

^{17a} Korrehtuurilisyys: Keski-Pohjanmaan kielellisistä kainulaisuuksista ks. myös Kustaa Vilkanan kirjoitusta »Kalajokilaakson kansankieli asutushistorian valaisijana» (Suur-Kalajoen historia II s. 527—543).

¹⁸ Huom., että keskipohjalainen *varho* keskittyy nimenomaan Lestijokilaaksoon (jossa esim. *talohon* 'taloon') ja Kalajokilaaksoon (jossa *ta(l)lon*) eikä siitä syystä voi hevín perustua Perhonjokilaakson *talhon*-tyyppiseen edustukseen. Luontevinta on siksi ajatella, että sana on tämänasuisena saatu aikoinaan suoraan lounaismurteiden *varho* (*valhe* jnc.) -alueelta.

¹⁹ Vrt. vastaavanlaisten jälkien jonkinvertaiseen esiintymiseen myös Etelä-Pohjanmaalla (*kakō*, *äire*, *pakāsō* 'pakottaa hampaita', ks. Laurosela, ÄTEPM II s. 55, 60, 69) ja Pohjois-Pohjanmaalla (Matti Pääkkösen aineistossa *kärvänen* eri tahoilta, pn. *pakanen* Oulunsalossa, *sūko* 'suulas, puhelias' Hai OulJ Kemp Uta yms., Liisa Näpällä Yli-Iistä 1968 paitsi *kärvänen* myös *usi(annan) kerranenki* 'useamankertainenkin'). Samanlainen jäännös näyttää olevan Etelä-Pohjanmaalla yleinen *-*ei*-adverbi *laurē* 'kaikkiialla, kauttaaltaan' (vrt. Ylä-Satakunnan ja Tornion murteiston *lauri* id., Etelä-Pohjanmaan adj. *laurinänen*).

sen muistiinp.), Himanka *kukkot* (Ulla Yrjänä), Kannus *pükko* : *pökkolla*, *kukko* : *kukkon* (o.m.), Sievi *kokkot* 'pääsiäiskokot', *kukkonkylä* pn., *tuola kukkosa* 'Kukonkylässä' (Paavo Suihkonen), Alavieska *mikkolle*, *pökkolla* (sama); huom. myös pn:t *mikkompelto*, *mikkonsäri* jne. (tällaisia *mikkon*-alkuisia yhdysnimiä SNA:n kokoelmissa Käl Loht Him Kannus KalJ).²⁰ Muoto-opin alalta on vihdoin mainittava sellainen lounaiseen pohjaan perustuva muodoste kuin mon. genetiivityyppi *ninen* 'niiden'. Se on yleinen vanhassa kirjasuomessa, tunnetaan Vareliuksen mainitsemana Huittisista ja Airilan tietojen perusteella Tornion murteistosta (ks. Posti, Vir. 1937 s. 282—283). Väliin jää keskipohjalainen alue, joka käsittää Kalajokilaakson Ylivieskasta Kalajoelle (Posti, mts. 284 alav.) ja lisäksi Lestijokilaakson (Pirkko Pöytäsalän mukaan Lohtajalla *ninen*, *mainen*, *muinen*, *teinev välisä*, Ulla Yrjänällä Himangalta *näinen*, *nuinen*, *joinenka*, *häinen*, *luinen*, *puinen*, omissa merkinnöissäni Kannuksesta *nine haravaim pikit*, *meijäm mainen takana*, Toholammilta *teiner ristisä*).

Syntynyt *-u(t)* : *-u(v)a-* tyyppinen taivutus näyttää temmanneen analogisesti mukaansa joitakin varhempia *-u(v)a-*sanoja sekä lounaismurteiden pohjoisryhmässä että Keski-Pohjanmaalla. Näitä sanoja on mm. *tanhua* '(karja)kuja, kahta puolta aidattu tie'.²¹ Lounaismurteiden pohjoisryhmässä yleisestä taivutustyyppistä *tanhuv* ~ *tanhva* : *tanh(u)vas* tämä sana on siirtynyt tyyppiin *tanhu* : *tanhu_{as}* ainakin Mynämäen, Vehmaan, Lokalahden ja Taivassalon murteissa — vai olisiko käsitettävä niin, että nominatiivin *u* ja obliikvisijojen *u_a* olisivat kumpikin siirtymä-äänteettömänä säilyneen *u-a*-yhtymän edustajia kuten suhteessa *lukku* : *lukku_{as}*? Vrt. *tanhū* (säilynyt pitkä vokaali?) : *tanhu(v)al*, joka on merkitty Kiukaisista. Muita mahdollisesti tähän kuuluvia tapauksia lounaismurteiden pohjoisryhmästä ovat a) *ainu* 'ainoa' : *ainval* (Ojansuu, LMÄH I s. 121), jota vanhempaa kantaa saattaa edustaa suhde *ainuv* : *ain(u)val*, b) *sai(p)pu* : *saippu_{as}*, jonka ohella myös *sai(p)po*, *saipva* ja siitä syntynyt Laitilan *saippa*, c) *porstu* : *porstu_a(n)* (esim. Mynämäessä ja Mietoissa; rinnalla yleisesti *porsto*). Yksiselitteisiä ovat ainakin eräät Keski-Pohjanmaan

²⁰ Tyyppi rinnastuu Ala-Satakunnasta ja Ylä-Satakunnan eteläläidalta todettuihin taivutussuhteisiin *kokko* : *kokkon*, *kukko* : *kukkon*, *mekko* : *mekkot*, *juappo* : *juappon* (Niilo Ikola, ASMÄH I s. 39, Virtaranta, LYSMÄH I s. 46—48). Niiden umpitavun vahvan asteen on Ketunen ilmeisesti oikein tulkinut hyperkorrektsiksi (SM III B s. 357); toisin Setälä tunnetussa mutta perin hauraaseen todistusaineistoon tukeutuvassa selityksessään (FUF 12 s. 188—189). Samanlaista edustusta tavataan myös muualla lounaismurteiden liepeillä: Turun ylämaassa (Pöytyällä Toivo Lehtisalon sanaston mukaan esim. *kukko* : *-n*, *pükko* : *-n*, Tl. Koskelta ja Tarvasjoelta omissa muistiinpanoissani *ukkonkäri* 'sateenkaari') ja Länsi-Uudellamaalla (Pekka Lehtimäen mukaan esim. Sammatissa *pükko* : *-n*, Ul. Pyhäjärvellä *mikkoi* : *-n*, Vihdissä *kippoi* : *-n*, omissa muistiinpanoissani mm. vihtiläiset pn:t *kukkonkivi* ja *väkkoi* : ill. *väkköisi* : iness. *väkköis* [lampi Ollilan kylässä lähellä Espoon rajaa, uusimmassa peruskartassa »Vakojärvi«]). Jonkin verran tätä astevaihtelutonta tyyppiä on nykyisissä lounaismurteissakin.

²¹ Alkuperäistä *ua*-vartalaisuutta tässä sanassa on olettanut esimerkiksi Niilo Ikola (ASMÄH II s. 103), alkup. *-ut* : *-ude-* vartalaisuutta sitä vastoin Hakulinen (Vir. 1959 s. 214). Hakulisen kannan tueksi voitaisiin vetää, paitsi lounaismurteiden pohjoisryhmän ja Keski-Pohjanmaan edustus, joka teoreettisesti voisi selittyä alkup. *ut*-loppuisuudesta, myös itäiset savolaismurteet (*tanhut* ~ *tanhu** ~ *tanhū* : *tanhūssa*), eräät kaakkoismurteet (esim. Rautjärvi *tanhu* : *tanhūn*) ja Kainuun murteet (*tan(a)hu** : *tanhuossa* ~ *tanhuwessa*). Kaikki tämä on kuitenkin yhtä hyvin selitettävissä analogiseksi. *Tanhua*-vartalon alkuperäisyyteen viittaavat ratkaisevasti hämäläismurteet sekä enimmäkseen savolais- ja kaakkoismurteet, joiden *tanhu(v)a* ei hevin ole voinut kehittyä *tanhut : **tanhu_{de-}*-tyypistä. Lähinnä *a*-vartalaisuuteen viittaa myös viron *tānav* lukuisine murretoisintoineen.

siirtymätapaukset. Tällä murrealueella yleisen taivutuksen *tan(a)hu(v)a* : *tan(a)-hu(v)alla* rinnalla tavataan *tan(a)hut* ~ *tan(a)hu^x* : *tan(a)hu(v)alla* Kaustisen, Lohtajan, Himangan, Kannuksen ja Toholammin murteissa, vieläpä melko pitkälti tämän odotuksenmukaisen alueen ulkopuolellakin (Perh Rei Sie KalJ AVie YVie Niv PyhJ MerJ). Samanlaiseen analogiaan perustunevat myös Keski-Pohjanmaan *porstu^x* : *porstu(v)an* ja *ainut* ~ *ainu^x* : *ainu(v)an*. Edellistä koskevat levikkiedot ovat puutteellisia (ainakin Ull Kannus Les Rei Sie Niv HaaJ *porstukkamari*, KalJ *porstukka* 'porstuakin', Reisjärvellä Paavo Suihkosen mukaan myös esim. *läjse[?]* *oma porstu[?]* *eesi* : *porstu^wan nurkassa* ja Himangalla Ulla Yrjänän mukaan *porstu^x* : gen. *porstunan* ~ *porstu(an)*). Jälkimmäinen tunnetaan samalla aluella kuin *lühüt* ~ *lühü^x* : *lühü(v)än*,²² lisäksi ainakin Sievissä, Reisjärvellä (Paavo Suihkonen) ja Nivalassa ja — mikä kiintoisinta — etelämpänä eri puolilla Etelä-Pohjanmaata (*ainut* : *ainu(an)* esim. Isoj Laih YHär Nmo Töysä). Sisältäisikö tällainen levikki välillisen muiston siitä, että »kainulainen» *lühüt* : *lühü,än* -tyyppi on aiemmin kuulunut myös Etelä-Pohjanmaan murteeseen, josta sen olisi enimmissä tapauksissa kuitenkin syrjäyttänyt hämäläismurteiden vanhinta kantaa edustava tyyppi *lühüt* : *lühü(v)en*?²³

Erikoisasema tällaisten sekundaarien mukautumien joukossa näyttää olevan lounaismurteiden pohjoisryhmän luonteenomaisella adjektiivilla *tihuv(a)* 'tiheä' (Raum LapTl PyhR Lait Kalan Hin HonL KarTl Nou Miet Kus MerM Rym) = *tihu* (Kiuk Raum PyhM LapTl Hin Miet) : obliikvisijoissa *tihuva-* (EurJ Raum PyhM PyhR Lait Kalan Hin HonL KarTl Myn Miet) = *tihu-* (Kiuk Raum Miet).²⁴ Se on selvästikin uudennos, jonka pohjana on ollut kantasuomeen palautuva *tiheä* ja jonka on aiheuttanut *lyhyt* ja *ohut* -adjektiivien johto-opillinen attraktio. Tällainen attraktio on ollut luonnollinen sekä äänteellisistä että semanttisista syistä: *lyhyt*, *ohut* ja *tiheä* alkavat kaikki jaksolla (C)Vh-, ja kaikkien merkitys on samantapainen: *lyhyt* 'ainoalta tai suurimmalta ulotteeltaan vähäinen', *ohut* 'läpimitaltaan vähäinen', *tiheä* 'vähäisin välimatkein esiintyvä'. Uudennoksen pitkää ikää osoittaa lounaismurteiden itäryhmään, Turun ylämaahan ja Länsi-Uudellemaalle, vieläpä Porin

²² Omissa muistiinpanoissani 1965: Hals *ainu^wa*, Vet *ainut laps* : *ainu^wasta*, Kaus *ainut* ~ *ainu(a) laps(i)*, Ull *ainut laps*, Käl *ainuwa*, Loht *ainu* (sandhissa *ainul laps*) : *ainu^wag*, Him *ainu* (sandhissa *ainul laps*), Kannus *ainu* (sandhissa *ainul lehemä*) ~ *ainu(a)* : *mii ainu(al) lehemä*, Toho *ainu* ~ *ainut* (sandhissa *üksü ainut sisar*) : *ainuwal lapsel*; myös Lestijärvellä *ainut laps* ~ *ainuwa laps*. Kustaa Vilkunalla Nivalan sanastossa *ainu^w* : *rüöstö* [= pakko-otto] *vei aenu^wal lehemäg* : *sinnä ei jänu^w aenuttakkä* [jyvää].

²³ Omapohjaiseksi analogiaksi sen sijaan selittyy suhde *ainut* ~ *ainu^x* : *ainūn* Etelä-Savossa, Pohjois-Karjalassa ja kaakkoismurteiden pohjoisosassa (vrt. täkäläiseen *lühüt* ~ *lühü^x* : *lü(h)-hūn*). Tähän välillisesti perustuvaa sekaparadigmaisuutta nähtävästi on Pohjois-Savon Nilsistästi asti merkitty *äenut* : *äenuwa(n)*.

²⁴ Toisen ja kolmannen tavun rajainen *v* ilmeisesti siirtymä-äänteen luonteinen; omiin lounaismurteiden muistiinpanoihini 1957 olen Tl. Karjalassa, Mietoissa ja Nousiäissa merkinnyt vain hiatuksen: KarTl [Pantiin santaa pellavan-] *siämenille joukko etä* [kylvös] *lika tihū(a) tul*; Miet *se o sit tihū(as) pilves*; *säl_ol oikken dihū(alta) seippäi*; Nou *sit tul vast ihoi* [= aivinoita] *sīn* [häkylän] *tihū(as) päs*; *sīn tihū(emas) päs*. Sanakirjasaatiön lemulainen vastaaja L. Vallunen on 1938 ilmoittanut yks. nom:n (?) *tihua*, ja taivassalolainen J. Saario on 1936 merkinnyt *v:n* rivinyliseksi ja sulkeisiin sekä yks. nom:ssa että obliikvisijojen vartalossa: *tihu(v)* : *tihu(v)a*; esimerkkinä *tihua teke* 'ottaa hujalle', *masin* [ompelukone] *teke tihua tikki*.

seuduille ja Ala-Satakuntaan asti ulottuva levikki. Koko jälkimmäisellä alueella taivutus on tyyppiä *tihu* : *tihu(n)*, aivan kuten lounaismurteiden itäryhmässä ja Länsi-Uudellamaalla myös *lihä* : *lihä(n)*, *ohu* : *ohu(n)*.²⁵

Kun lounaismurteis-keskipohjalaiselle taivutustyyppille *lihä(t)* : *lihä(v)än* ei voida löytää analogialähdettä ja tyyppi *lihä(v)ä* : *lihä(v)än* osoittautuu siihen verrattuna sekundaariksi, jää jäljelle yksi ainoa selitysmahdollisuus: jälkitavujen äännekehitys $u-e > u(v)a$, $ü-e > ü(v)ä$, joka on toteutunut lounaisella kainulaisalueella ja sen lähinaapuristossa jo keskiaikana.²⁶ Analogialähteiden puuttuessa olisi äänteellistä kehitystä oletettava siinäkin tapauksessa, että edustus rajoittuisi pelkästään *-ut*, *-üt* -nomineihin — muistettakoon rinnakkaistapauksena ne yhden muotoryhmän sisäiset äännekehitykset, jotka ovat olleet puheena edellä s. 132, 134. Sitä merkittävämpää on, että tarkalleen samaa edustusta paljastuu myös kahdesta muusta muotoryhmästä.

b) Vanhimman kirjasuomen *u(v)a*, *ü(v)ä* -vartaloisista akt. 2. partisipeista (Agricola olluuat, langenuuat, candanuuat, walmistanuuat, wsonuat, merckinyuet, hemmentenyuet, mennyuuet jne., ?tehnyet, ?nächnyet jne.; Upsalan fragm. exynyuät) ja niiden lukutavan tulkinnasta ks. edeltä. Vastaava murreaineisto on vähäistä mutta sitä antoisampaa. Penttilä on Vir. 1965 s. 141 huomauttanut Ojansuun hinnerjokelaisista esimerkeistä *menvän vuan* (Ojansuun mukaan < *mennivän* < *mennienä*, ks. LMÄH I s. 121), *menväl vikal* ja jatkaa seuraavasti: »Mahdollisesti E. A. Saarimaan Mynämäessä 1908 muistiinpanema *mennäl vikal* on tämän *menväl vikal* asun jatkokehittymä. Valitettavasti kokoelmat ovat niin aukolliset, ettei enempää esimerkkejä helposti saa käsiinsä.» Lisiä olisivat kyllä sisältäneet sekä SS:n stipendiaattikokoelmat että v. 1964 järjestetyn kansankielen viikon kilpasaalis,

²⁵ Obliikvisijojen vartalon on otaksuttava aiemmin olleen sekä lounaismurteiden ulkopuolella että alun perin lounaismurteiden itäryhmässäkin pitkä-*u*:llinen *tihä-* (vrt. s. 127—). Sen faktisuutta on jäänyt todistamaan ainakin yksi vanhan kirjasuomen esiintymä: »— ja jos ne [kylvetyt palsternakan siemenet] *tihuusti* ylöstulisit niin harwennetaan nijtä niin muodoin, että yxi osa plantuista pojos noukitaan» (Krydimaan Yrtein Kasvannot, 1768, s. 8). Vrt. tihulda 'tiheälti' (Almanakka 1754 B3b, 1756 B4a).

²⁶ Hiukan epäselväksi jää, olisiko sama kehitys (joko äänteellisenä tai analogisena) joskus voinut toteutua jossain muuallakin. Taivutusuhteen *ainut* : *ainuan* levikki ei sellaista pakota oletamaan (ks. edeltä); sitä vastoin on syytä muistuttaa kirjallisuudessa useasti esityksestä oletuksesta (esim. Tunkelo, Vir. 1918 s. 123 alav., Hakulinen, SKRK 1. p. I s. 123, 3. p. s. 119, Virtaranta, LYSMÄH II s. 703, K. Vilkuna, Kainuu—Kvenland s. 110, Nissilä, Suomalaisista nimistöntutkimusta s. 63), jonka mukaan eri tahoilla tavattavat *-ua*, *-üä* -loppuiset paikannimet tai jotkin niistä palautuisivat *-ut*, *-üt* -nomineihin. Todennäköisimmältä tuntuu, että *-ua*, *-üä* on semmoisenaan vanha nimistönjohdin ja että *-ua*, *-üä* -nimien piiri on sekundaaristi laajentunut, kun alkup. *-ut*, *-üt* -nimiä on siirretty siihen (jotkut *ua*-nimet taas selittyvät venäläis- tai ruotsalaisperäisiksi lainoiksi; ks. Nissilä, mts. 143, Vir. 1964 s. 135—143). Sellainen *u(v)a*-tapaus kuin Vilkun 1500-luvun asiakirjoista mainitsema Kaijnuffua (Askaisissa, ks. Kainuu—Kvenland s. 24) voi tietysti perustua lounaiseen äännekehityksenkin: alk. siis *kainut : *kainuden. — Satunnaisuusilta vaikuttavat Kymistä merkitty *kätküv* (≈ *kätkü*, Väinö Tala 1949) ja Jämsän Arvajalla 1955 kuulemani *seutu(a)* 'seutu', johon vrt. päijätähämäläistä *tällä seutulla* ~ *seutu^wella* ~ *seutu^wvella* (alkup. ominaisuudennimityyppiä kuvastava muodoste, jonka varianttien levikit ovat suunnilleen samat kuin s. 134 käsitellyssä rinnakkaisuudessa *päikkulla* ~ *päikk^wella* ~ *päikk^wvella*). Ainakin jälkimmäinen on voitu analogioida *seutuilla*-tyyppisestä monikosta (ks. alav. 4) lähtien, ja samoin täytynee selittää Nilsiän murteesta kirjattu *tällä seutuvalla* (Simo Hämäläinen 1937; vrt. saman murteen *seutuvilla*).

hiukan myös Ojansuun äännehistoria. Joukossa on tietoja tyypeistä *mennä vua(n)* (Raum Lait Kalan Vehma TaiS Nou Myn Masku Rym, Ojansuulla LMÄH II s. 130 myös Kiuk), *mennä keväste(n)* (PyhR) = *mennä kevän* (KarTl) = *mennäk kevä* (Aska; Ojansuu, LMÄH II s. 130 alav.), *mennä suve* (PyhR) = *mennäs suve* (Masku), *mennä talven* (Kalan), *mennä tīstan* (Hin; Ojansuu, LMÄH II s. 130) ja regressiivisiä vokaaliassimilaatiota osoittavista tyypeistä *mennavuas* (Raum), *menna vuan* (EurJ Kiuk LapTl Raum Lait Myn Nou), *mennav vua* (Kalan; sic!), *mennasuven* (EurJ); jälkimmäisen tyyppin ekspansioon nähtävästi perustuvat *mennal viikko* (Myn Nou), *mennaal viikkoo* (Kiuk), *menna viikol*, *menna kevä* (Luv). Hyväksyttävältä tuntuu Penttilän käsitys, että *m:*llinen tyyppi on *nv:*llisen jatkokehittymä. Samaan tapaan on sisäheitossa syntynyt hankala konsonanttiyhitymä assimiloitunut Ojansuun mp. esittämässä laitilalaisessa kehittymässä *saippa* < *saipva*. Ainakin reuna-alueilla ovat assimilaatiota voineet edistää myös naapurimurteiden kantaan perustuvat tyytit *menneel viikol*, *menny vuan* (Kiuk), *menne vuanka* (Aska; Ojansuu, LMÄH II s. 130), *mennel viikko*, *menne yäl*, *mennes suve*, *mennek keväl* (Rym). *mennä vua(n)*, *mennä talven* -tyyppisissä muodosteissa laajalti ilmenevään essiivin *-n:n* katoon vrt. Ojansuu, LMÄH II s. 130.²⁷

Hinnerjoen murteessa säilyneet tyytit *menvän*, *menväl* vaikuttavat ilmeisiltä äännekehityksen tuotteilta, ja siten ne vahvistavat käsitystä, etteivät myöskään Agricolan tulluuat-tyyppiset muodot ole Penttilän ajattelemaan tapaan analogisia. Tuntuukin jo ennalta epätodennäköiseltä, että oletettu analogiakehitys, joka olisi preesensin mon. 3. pers. muotojen mallin mukaan muokannut ensin finiittisten liittomuotojen jäsenenä olevaa partisiippiin mon. nominatiivia, olisi esteettä heijastunut edelleen syntaktisesti itsenäisen partisiippiin vokaalivartaloon. Pikemmin olisi tällaisessa tapauksessa odotettavissa, että kehitys olisi pysähtynyt liittomuotoihin ja liittomuotopartisiippi siis äänteellisesti eriytynyt itsenäisestä partisiipista. Kannattaa panna merkille, että useissa suomen murteissa ilmenee tendenssiä juuri tämäntapaiseen eriytymiseen. Siihen on voinut johtaa joko itsenäisissä partisiipeissa tai liittomuodoissa tapahtunut uudennus; siten Länsi-Uudeltamaalta kaakkoishämäläisten murteiden kautta Päijät-Hämeeseen ulottuvalla alueella itsenäisten partisiippien yks. nom. on analogista tyyppiä *oppinne** mutta liittomuotopartisiippien yks. nom. perinnäistä tyyppiä (*on*) *oppinnu**, ja laajalti savolaismurteissa itsenäisten partisiippien yks. nom. on alkuperäistä tyyppiä *oppinut* mutta liittomuotopartisiippien vastaava muoto tyyppiä (*on*) *oppint* ~ *oppinna* ~ *oppinu** ~ *oppinu*, mikä perustuu äänteelliseen tai morfologiseen uudennukseen. Tavataanpa *oppinut* : *oppint* -suhdetta muistuttavaa eriytymistä nykyisissä lounaismurteissakin: *kokenuk kaik tiätä* (*u* säilynyt itsenäisessä partisiipissa) mutta *ei uskaltanp pal katel* (*u* kadonnut liittomuodossa, ks. Ojansuu, LMÄH II s. 5). — Agricolan tulluuat-tyyppiset partisiipit kuuluvat enimmäkseen liittomuotoihin (ks. Penttilä, Vir. 1965 s. 140). Jou-

²⁷ Huom. erityisesti, että vaikka lounaismurteiden *mennä* tähän tapaan onkin palautettavissa muotoon **mennivänä* (< **mennü(enä)*), se sen sijaan tuskin voi olla < **menninnä*, kuten eräissä muissa murteissa. Essiivin loppuvokaalin säilyneisyys jäisi tästä muodosta lähdetäessä käsittämättömäksi.

kossa on kuitenkin yksi, nim. seitsemästi esiintyvä *kirjanoppenu(v)at*, joka on itsenäisen partisiippi ja johon ei liittomuodoissa toteutuneen analogiakehityksen luulisi hevän yltäneen. Itsenäinen (attribuuttina käytetty) partisiippi on myös Upsalan fragmentin exnyuät: thöe olitta niinquin exnyuät lamppat. Asia selvinnee parhaiten, jos analogiakehityksen sijaan oletetaan äännekehitystä, joka on koskenut yhtäläisesti liittomuodoissa esiintyvää kuin itsenäistä akt. 2. partisiippiä.

Hiukan nurjalta tuntuu, että Penttilä puolestaan koettaa kääntää *menvän, menväl*-tyyppiset partisiipit todisteeksi Agricolan partisiipeissa oletettua äännekehitystä *v a s t a n*. Hinnerjokelaisten esimerkkien valossa hän näet selittää, että myös *tullwat*-tyyppiset partisiipit olisivat lounaismurteissa kehittyneet sisäheitoitse asuun *tulva(t)* ja ettei Agricolan tullu(u)at-tyyppi siitä syystä voi perustua lounaismurteeseen äännekehitykseen. Selitys vaatii vastaselitystä, ja sellainen onkin helppo antaa. Ensinnäkään ei »äännelaillinen» sisäheitto tunnetusti ole ominainen kaikille lounaismurteille; esimerkiksi pohjoisryhmän eteläpään pitäjille se on miltei outo, pohjautuipa tämä sitten murteiden omaan alkuperäiskantaan tai sisämaan murteiden vaikutukseen. Täydellisimmillään sisäheittoisuus on Rauman seuduilla, ja sielläkin kuvaa hämmäntävät lukuisat (palautuksiin perustuvat?) poikkeukset. Ks. Ojansuu, LMÄH I s. 122, 147—148, Alhoniemi, Sananjalka 9 s. 38—48. Toiseksi: aivan vaivatonta on ajatella, että juuri partisiippien kaltaisessa tiiviissä muotoryhmässä *u, ü* on analogisesti palautettu sellaisessakin murteessa, joka yleensä on sisäheiton kannalla. Malleja on ollut riittämiin; ajateltakoon semmoisia Agricolan tapauksia kuin *wconuat*, *langenuuat*, joiden *u* sivupainollisuuttaan ei olisi voinut heittyä, vaikka seuraava tavu olisi alkanutkin sisäheiton edellyttämällä konsonanttille segmentillä. Ja kolmanneksi: ellei sisäheiton hävittämää vokaalia ole jo murteessa palautettu, on palautuksesta kyllä osattu huolehtia viimeistään kirjakielessä. Vanhan kirjasuomen viljelijät Agricolasta alkaen ovat yleensä tajunneet sisäheittotapaukset häiritseviksi murteellisuuksiksi, joita on kirjoitettaessa tullut visusti välttää (ks. Rapola, SKH I s. 319).

Jää tietysti varsinaista todistusta vaille, onko Agricolan partisiippien sisäheitottomuus murrepohjaista (joko säilymiseen tai palautukseen perustuvaa) vai vasta kirjoitettaessa tapahtunutta palautusta. Pari tapausta tuntuu osoittavan, että murrepohjainenkin sisäheitottomuus on aivan mahdollista. Toinen on jo puheena ollut luvialainen mon. nom. *merineittäivä* (ei siis **-neittäivä!*). Toinen on Ojansuun samassa kohden (LMÄH II s. 47) Luvialta mainitsema partisiippitapaus *kualuw : kualluwast*, joka Penttilältä on jäänyt huomaamatta. Se ja sen vastineet muualla lounaismurteiden pohjoisryhmässä ovat perin valaisevia. Luettelen saatavissa olevan aineiston.

Kalanti *katos kute mein kuol sanos Matoluot ko kaupunki rannas kuolluva haukki päähä hakkas* (Selma Saarnio 1945), *kualluw miäs, kualluvi kärvässi* (Leevi Nurmi 1960).

Lokalahti *sika syä elävän ja kuolluvan* sp. (Maire Saarinen 1931).

Vehmaa *kätes oo kylmä ku kualluwal* (Arvi Jalo 1931).

Taivassalo *näke elävä silmä joskus, kuallua ei koska* sp. harvinaisista vieraista (Jalmari Saario 1931).

Mynämäki *kual/|u t. -uv : -uva(n)*, mon. *-uva : -uvitte(n) : -uvi* (E. A. Saarimaa 1908).

Mietoinen *isänt makka talli ovèn dakàn kuallu(an; mut ei meil olt tulluk kuallu(akka) gottik ku oväk kuallu enne ni ei nè — —* (Aulis Wallenius 1968).

Nousiainen *kualluva* 'kuollut' (Liisa Jaakkola 1960).

Huomattakoon Mynämäestä tavoitettu suhde *kualu : -uva(n)*, jonka täytyy olla suhteellisen alkuperäisen kannan mukainen. Yks. nominatiivit *kualuv, kuallu(v)a* ovat jälleen obliikvisijojen analogiaa.

Penttilän luokittelussa näyttävät *menvän, menväl* jäävän lopulta aivan orvoiksi. Kun hän koettaa todistaa, että sisäheitottomuus Agricolan tulluuat-tyypissä puhuu hänen analogiaselityksensä puolesta, on kai ajateltava, että sisäheitto *menväl*-tyypissä vuorostaan puhuisi sitä vastaan — jos oikein olen ymmärtänyt. Olisiko hänen kantansa siis tulkittava niin, että *liihüvä(n)* ja Agr. tulluuat kumpikin tahollaan ovat analogisia, vain *menvän, menväl* sekä sisäheittoineen että ehkä *ä*-vokaaleineenkin äännekehittymää? Penttilä itse vastaa tähän kysymykseen yllättävästi niin, että *menvän ja menväl* ovatkin syntyneet juuri hänen analogioimansa *tulluva*-tyyppisen »selvennysnominatiivin» pohjalta (Vir. 1965 s. 143). Hartaasti kudottu tulkintojen verkko on tältä kohden mennyt pahoin hämälle, enkä usko, että sotkos on selvitetävissä muuten kuin ratkomalla saman tien sekä riimut että sisähapaan silmät. Ratkonta voi johtaa vain yhteen tulokseen: paitsi *liihüvä(n)* myös tulluuat, *menvän* ja nyt viimeksi *kualuva(n)*-tyyppien *a, ä* on äänteellisen kehityksen tuote — samantekevää, säilymäksikö vai palautukseksi toisen tavun *u, ü* kulloinkin on katsottava.

c) Ominaisuudennimissä ei vanha kirjasuomi tunne vastaavaa edustusta. Nykymurteista voidaan kuitenkin osoittaa pari näköjään tähän ryhmään luettavaa tapausta. Mm. Virtaranta (LYSMÄH II s. 654) on kiinnittänyt huomiota Kiukaisten pitäjästä käytettyyn kansanomaiseen nimitykseen *rantua* (nykymurteessa vanh.; Randuan kulmasta puhutaan jo Johan Laihianderin Euran pitäjänkertomuksessa 1753) ~ *rantö* (nykymurteessa nuor.). Tuntuu uskottavalta, että se perustuu samantyyppiseen lokaalis-kollektiiviseen ominaisuudennimityypin *randus : *rantuden erikoistumaan kuin 'rantamaa, rannikkoa; rannikkoväestöä' merkitsevät itämurteiden *rantüs* : *rantüwella, rantu(v)e* : *rantu(v)ëlla* ~ *rantu(v)ella* yms. ja Virtarannan mukaan (mp.) myös läheisen Kullaan murteesta tavattu *rantü* (*järver rantüllem mennän*).²⁸ Kiukaisten pitäjä, entinen Euran kappeli, sijaitsee kahta puolta Eurajokea, ja sitä kautta menevät Pyhäjärven vedet »alavuota» (ks. Virtaranta, Dentaalispirantin edustus s. 58) mereen Euran kirkonseudun sivuutettuaan. Jo kronologisista syistä on hylättävä sellainen mahdollinen ajatus, että nimen lähtökohtana olisi ollut

²⁸ Viimeksi mainittu muodoste näkyy tavatun myös Kiukaisten ja Kullaan väliin jäävän Nakkilan murteessa. V. 1902—03 keräämäänsä nimikokoelmaan (säilytteillä nykyään SNA:ssa) on Nakkilan sanastaja N. Ruusunen sisällyttänyt nimen *Rantuu*, selityksenä 'ranta-seutu'. Ruusunen SKS:lle noihin aikoihin luovuttamat sana- ja nimikokoelmat ovat yleensä niukka tietoisia ja usein epäluotettavia; tässä tapauksessa on sanalippuun lisätty E. A. Tunkelon käsialalla kerääjälle osoitettu kysymys: »ylcensäkkö? Vai jossakin erikoispaikassa?» Ruusunen on vastannut: »ylcensä rantamaat ja muutamat nimittävät erinäisiä kylän osia sillä nimellä».

hämäläistyyppinen *rantō* (Rapolan rekonstruktion mukaan < *rantaðo) ja että *rantua* olisi uudennos, joka perustuisi näillä seuduin esiintyneeseen jälkitavujen $u_a \sim \bar{o}$ -vaihteluun; uudennos on ilmeisesti tapahtunut päinvastaisessa suunnassa $u_a \rightarrow \bar{o}$. Erityisen kiintoisa on nimen vanha asiakirjamuoto *Rantue* (Euran käräjillä 1644 Randue Fierdingh), joka sek in osoittaa vokaaliyhtymän $\bar{o}$:ta vanhemmaksi. Kvalitatiivit suhteet (ue pro ua) tässä kirjoitusasussa voivat selittyä kahdella tavoin: joko niin, että tendenssi u_a -edustukseen jälkitavujen ue :n sijasta ei tuohon aikaan ollut vielä tavoittanut lounaismurteiden pohjoisimmalla äärellä sijaitsevaa Kiu-kaisten neljänneskuntaa, tai ehkä pikemmin niin, että kirjuri on »normaalistanut» kuulemansa u_a -ääntämyksen, jonka hän on tiennyt tai vaistonnut silloisen kirja-kielen jälkitavujen ue :tä vastaavaksi murteellisuudeksi.

Toinen ominaisuudennimitapaus on Rauman seudulla tunnettu *jalkvaltta* 'jal-keilla' (loppuaineksen kannalta vrt. lounaismurteissa tavanomaisiin *huameltta* 'huomenna', *pitkälttä* 'pitkällä; pitkältä', *polvisiltta* 'polvillaan', *tihu,altta* 'tiheästi' jne.; ks. myös Mark, Poss.suff. s. 199). Esimerkkejä:

Eurajoki *jalkvaltta* sairastellut (T. Tuomola 1940); *hän on jalkvalttas kippi, muija* (Yrjö Virta 1959).

Tl. Lappi *emmää juur makkamises ol ollu, mutt sillaell jalkvaltta olen täsä kluukannu* (J. Viljanen 1938).

Rauma *kippi se viäl on, mutta on se sentä jo jalkvaltta* (Onni E. Helkiö 1902); *semnen ko o vähän kippi ja on ylhäll, nii sanota siit ihmises, ett se o jalkvaltta* (Yrjö Virta 1959).

Pyhämaa *kyl se kippi ollu oo muttei se maanu ol, se o ollus siltaval jalkvaltta* (Kustaa Valo 1934).

Kalanti *jalkvaltta* sairastellaan (A. Laaksonen 1939), *se ei valla sänky oman ollu, jalkvaltta ol kippi* (Selma Saarnio 1939).

Uudenkaupungin puolessa on rinnalla *jalkku(v)altta* id. Sen geminaatta-*k* voi olla joko sisäheittoista vokaalia palautettaessa tapahtunut lipsahdus tai naapuri-murteiden *jalkkure-* vartalon (esim. Nou *jalkkuren kippi*, Kaar *jalkkurin kiphjä* < **jalkū-* + *-*den*) vaikutusta:

Kalanti *hän ol jalkkualtta kippi* (F. M. Karrakoski).

Mietoinen *ei se mittä ain mak, mut kyl se jalkkuvaltta on kauva saerastan* (S. Heinola 1947).

Göran Karlsson (*nukuksissa* ja *hereillä* -tyyppiset adverbis s. 118) on juontanut Pyhänmaan *jalkvaltta*-tapauksen asusta *jalkkoalta ja ajatellut sen olevan rakenteeltaan samaa deverbaalia tyyppiä kuin adverbis *seisoalta* ja *istualta*. Kantaverbiksi hänen mukaansa sopisi Lönnrotin mainitsema *jalkoa* 'gå, vandra, springa', joka myöhemmin on kirjattu vain Urjalan murteesta, merkityksenä 'vähäsen kävellä'. Alkuperäiseksi on *jalkvaltta*-adverbis toisen tavun *a*:ta olettanut myös Pauli Saukonen (Tulosijainfinitivirakenteiden historiaa I s. 10—11), tosin Karlssonin ajatuk-senkulusta poiketen: kyseessä olisi nominikantainen vastine deverbaalille tyyppille PyhM *seisskaltta* (Rapolan transkriboima), *Myn istualtta*, ja kumpaankin tyyppiin sisältyisi asentoa ilmaiseva partitiivin päätte. Rinnastus *seisoalta*, *istualta* -tyyppisiin

adverbeihin ei ensi näkemältä tunnu olevankaan aivan aiheeton; siellä missä *jalkvaltta* ~ *jalkku(v)alтта* tavataan, sen äänne-edustus näet on samanlainen kuin näiden kahden adverbin (*seisvaltta* LapTl Hin Lait PyhM PyhR Kalan, *seissuvaltta* Kalan Vehma; *istvaltta* EurJ LapTl Lait PyhR Kalan, *istvalttas* PyhR, *istualtta* Kalan Mieto).²⁹ Niin pitkälle kuin Karlssonin ja Saukkosen rekonstruktioihin tämä havainto tuskin sentään oikeuttaa. Ei muidenkaan suomen murteiden kannalta ole taloudellista asettaa muuta lähtömuotoa kuin **jalkude-*; sikäli kuin poikkeilua tämän tyyppin luonnollisista kehitystuloksista ilmenee, se on vietävä toisten adverbityyppien myöhäisen attraktion tiliin. Tällainen yksinäinen poikkeama on esimerkiksi Karlssonin Mikkelin pitäjältä mainitsema *Ku oot vielä jalkovillas*, jonka esikuvana arvattavasti on ollut saman murteen *seisovilla-*. Selviä merkkejä siitä, että *seisoa-* (*seisaa-*), *istua-* kantaiset adverbit olisivat vaikuttaneet **jalkude-* tyyppin jatkaajiin, ei huomatakseni muita olekaan; sitä vastoin on ilmeistä, että alk. **-eye-* johtimiset verbikantaiset adverbit ovat murteittain mukauttaneet ryhmäänsä lähiasuisen ja -merkityksisen *jalke(h)e-* vartalon. Kyseisenlaisesta attraktiosta sisältää Karlssoninkin aineisto (mts. 112) esimerkkejä: Laihian *jalkeella*, Isonjoen *jalakeella* (pro **jal(a)-kehella*; mallina Etelä-Pohjanmaan *eleellä*, *hereellä*, *kulkeella*, *valveella* jne.), Kiihtelysvaaran *alaka* jo *jalakiilem piästäk* (mallina saman murteen *puñ'niilla* 'puncella' yms.) Jos lounaismurteiden *jalkvaltta* ~ *jalkku(v)alтта* tosiaan olisi näihin rinnastettava poikkeama murteessa tarjolla olleista äännekehitysmahdollisuuksista, se olisi tietysti järkevää selittää *seisoa-*, *istua-* kantaisten adverbien myöhäiseksi analogiaksi — mieluummin ainakin näin kuin Karlssonin ja Saukkosen tapaan saman adverbityypin alkuperäiseksi edustajaksi. Se kuitenkin tavataan vain tarkalleen sillä alueella, jossa jälkitavujen *u-e*-yhtymä on useissa muissakin tapauksissa kehittänyt *u(v)a:*ksi. Juuri tästä syystä sitä on nähdäkseni pidettävä täysipainoisena esimerkkinä samasta kehityksestä.

Penttilän epäilyistä huolimatta on siten kiistatonta, että vanhimman kirjasuomen ja lounaismurteiden pohjoisryhmän *u(v)a*, *ü(v)ä* -edustus eri muototyypeissä perustuu äännekehittymään. Ehkä on vielä paikallaan lyhyesti katsastaa tämän kehittymän foneettisia ja strukturaaleja edellytyksiä. Kuten edellä on ilmennyt, jälkitavujen *ude*, *üde* -sekvenssit ovat lounaismurteissa tuottaneet tulokseksi yleisimmän *ū:n*, *ü:n* (> *u*, *ü*) — sikäli kuin *δ:n* konsonanttinen edustaja ei ole joillakin edellytyksin suorastaan säilynyt. Palautettakoon mieleen edustus *-ut*, *-üt* -nomineissa (*olu* : *-s*, itäryhmässä myös muita tapauksia; poikkeuksena hämälä *neittest*), akt. 2. partisiipissa (kauttaaltaan *u*, *ü*, sikäli kuin hämäläislähtöinen *e* < *ē* ei ole sitä syrjäyttänyt) ja ominaisuudennimissä (huom. varsinkin lounaista murrepohjaa kuvastelevat vanhan kirjasuomen tapaukset: *pituuns*, *nöyryyllä*, *tottwun* jne.).

²⁹ Mietoisten murteessa kuitenkin *o-a*-yhtymän sikäläisen yleisedustuksen mukaisesti *seissovaltta* (vaikka *jalkkuvaltta* ja tietenkin *istualtta*). Samaan tapaan mantereen puoleisessa naapuristossa: KarTl *seis(o)valtta(s)* (mutta *istualtta*), Myn *seissovaltta* (mutta *istualtta*), Nou *seissoalтта*.

Edellä s. 132 tulkitsin lounaismurteiden pohjoisryhmän suhteet kuitenkin niin, ettei kyseessä ole »äännelaki» sanan klassisessa mielessä vaan pikemmin äännekehitystendenssi, joka toisensuuntaisten tendenssien ohella on toteutunut eri muotoryhmissä eri määrin. Mielessäni olivat tällöin etenkin »äännelakia» häiritsevät $u(v)a$, $ü(v)ä$ -tapaukset. Nyt voidaan kysyä, miten nämä kaksi kehitystä — (ude , $üde$ >) $u-e$, $ü-e$ > $ü$, $ü$ ja $u-e$, $ü-e$ > $u(v)a$, $ü(v)ä$ — sitten suhtautuvat toisiinsa. Ensimmäisenä kai on pidettävä edellistä tendenssiä. Se kuuluu vokaaliyhtymien kontraktiopyrkimykseen, joista alumpana s. 127 on ollut puhe, ja luontaisena reaktion sille on toteutunut jälkimmäinen tendenssi, ts. tavunrajan säilyttäminen loitontamalla vokaaliyhtymän jäsenet kvalitatiivisesti mahdollisimman kauas toisistaan. Reaktio on täytynyt puhjeta viimeistään silloin kun $u-e$, $ü-e$ -yhtymien ääntämys alkoi lähestyä diftongia ($*uo$, $*üö$): juuri siihen aikaan oli sanahahmon ja taivutus-tyyppin vitka vaarassa ja vastakeinot tarpeen. On vaikea ratkaista, olisiko eriyttäminen alkuaan toteutunut vain joissakin painoasemissa (kuten murteittain näyttää tapahtuneen $e-a$, $e-ä$ -yhtymien eriytyminen: *korki,al(la)* kontra *korkēt*) vai vapaasti eri painoasemissa; lopputuloksena ainakaan ei ole paradigmaattisia kahden edustustavan vaihtelua vaan pelkästään tiettyihin nominiparadigmoihin tai adverbisiin rajoittuvia kiteytymiä. Muotoryhmän yhtenäisyyden tavoittelu on taannut johdonmukaisimman tuloksen $-ut$, $-üt$ -nomineissa — niissäkään ei silti kauttaaltaan: Alastaroensiksen kirjaaman Oluan-tyyppin rinnalla on näköjään elänyt jatkuvasti myös $olu(n)$, ja myöhemmin se on selvinnyt voittajaksi.³⁰

$u(v)a$, $ü(v)ä$ -sekvenssin v — Penttilän tärkeäksikin todisteeksi arvelema yksityiskohta — ei kaipaa pitkää kommenttia. Se on syntynyt uuteen vokaaliyhtymään tavunrajaa varmistamaan; alkuaan sitä on vastannut vain ^{w} , ^{ü} -tyyppinen siirtymä-äänne, ja pitemmälle sen ei ole tarvinnut välttämättä kehittyä edes turvatakseen osassa murrealuetta sisäheiton, joka ilmenee *menvän* ja *jalkvaltta* -tyypeissä. Murteittain se on voinut myöhemmin hävitäkin. Ainakin Keski-Pohjanmaalla sen esiintyminen on yhä nykyään yhtä labiilia kuin samojen murteiden alkuperäisissä $u-a$, $ü-ä$ -yhtymissä.

Sekä Keski-Pohjanmaan edustus että *menvän* ja *jalkvaltta* -tyyppien ehtiminen keskiaikaiseen sisäheittoon osoittaa lounaismurteiden pohjoisryhmän kehittymän niin vanhaksi, että sen herätteenä ollut diftonginen kontraktiovaihe ($*uo$, $*üö$) tuskin voisi kuvastua vanhimmankaan kirjasuomen teksteissä. Sikäli kuin uo :llista, $üö$:llistä lukutapaa halutaan ajatella kohdassa 3a esitetyille tapauksille, niiden

³⁰ Vanhan kirjasuomen silmään pistävän yleinen ue , ye -merkintä eri muotoryhmissä pance helposti kysymään, olisiko säilynyt ue , $üe$:kin tässä äännekehitysten risteilyssä kyennyt pitämään puoliaan vähintään 1500-luvulle saakka. Tällainen otaksuma tuskin on tarpeen lounaismurteiden pohjoisryhmään nähden (vrt. kuitenkin *Rantue*-muodosta sanottua s. 148), eikä se oikein luontevalta tunnu itäryhmässäkään, kun ei mitään jäänteitä ole säilynyt nykypäiviin. Olisiko kyseessä yksinkertaisesti sellainen hämäläisyys, jonka alue on aiemmin ulottunut nykyistä laajemmalti Ala-Satakunnan ja Turun ylämaan sekamurteisiin, ehkä Turun porteille saakka? Hämäläisyysdeksikin se olisi arkaismi akt. 2. partisiipissa, jonka myöhempi hämäläinen edustaja, tyyppi *menne(h)et*, on nähtävästi levinnyt varhemmän kannoilla ja tavoittanut meidän päiviimme mennessä osaksi jo varsinaiset lounaismurteekin.

täytyy perustua joko jonkin muun murteen kantaan (Rapola on Vir. 1923 s. 59 ajatellut Agricolan muodoille viipurilaista murrepohjaa) tai sitten historiallisesti erilliseen lounaisuomalaiseen tendenssiin, jonka mukaisesti jälkitavujen $u_a:t$, $ü_ä:t$ (ja/tai mahdollisesti vielä tavatut $u_e:t$, $ü_e:t$?) olisivat pyrkineet diftongiutumiseen. Sama koskee kohdan *3c* tapauksia. Kuvastaisivatko siis Agricolan Totuolla, Laiskuus nekin perimmältään *totu_alla*, *laisku_as* -tyyppistä ääntämystä, joka olisi pyrkinyt syrjäytymään sekundaarin supistuman tietä? Tällainen jälkitavujen diftongiutumispyrkimyshän on vielä myöhäisinä aikoina päässyt valloilleen useissa toisistaan riippumattomissa murteissa — ainakin Hollolan seuduilla, paikoin Keski-Suomessa ja Kainuussa. Kirjasuomessa siitä ei tosin näy selviä merkkejä muissa alkuperäisissä tai sekundaareissa u_a , $ü_ä$ -tapauksissa, ei liioin niihin rinnastuvissa i_a , $i_ä$ -tapauksissa. Mikäli tendenssiä diftongiutumiseen on 1500-luvun lounaismurteissa tosiaan esiintynyt, sen täytyisi joka tapauksessa olettaa jääneen vain torjuttuksi välvaiheeksi, joka ei ole ehtinyt vaikuttaa kirjoitettuun sanaan kuin sporadisesti ja joka on myös murteista sittemmin tukahtunut.

Teoriaansa perusteluissa Penttilä vetosi erityisesti siihen, että hänen olettamaansa analogiakehitykseen on ollut strukturaalia tarvetta yhtä lailla lounaismurteissa kuin virossa: » — akt. 2. partisiipin mon. nominatiivin selventävä laajennus on ollut lounaismurteissamme ja samoin myös virossa kielellä varsin tarpeen vaatima, sillä yksikön ja monikon nominatiivithan olivat tässä muotokategoriassa käyneet kummastakin kielimuodosta tutun äännekehityksen johdosta *s a m a n l a i s i k s i*. — — Nähtävästi *tulluvat*-tyyppiset monikon nominatiivit ovat lounaismurteissa (ja samoin virossa) pyrkineet poistamaan tätä ilmaisukeinoissa olevaa puutteellisuutta.» (Vir. 1965 s. 143.) Tämäkin perustelu osoittautuu lähempää tarkasteltaessa kyseenalaiseksi. Viroon se kyllä sopii ilmeisen hyvin: kun yksikön ja monikon 3. persoonan muotojen vastakohta virossa muutenkin ilmaistaan muotokeinoin, on ymmärrettävää, että oppositio pyrki saamaan ilmauksensa myös finiittimuodoiksi kehittyneissä partisiipeissa. Tällaisista tapauksista *-vad*-aines on sitten saattanut murteittain levitä myös liittotempusten jäsenenä oleviin partisiippeihin (ks. Wiedemann, Gr. s. 464, Osmo Ikola, Suomi 106: 4 s. 53). Yhtä selvää ei ole perustelun sopivuus suomen lounaismurteisiin. Kun Penttilä edellyttää akt. 2. partisiipin yksikön ja monikon nominatiivin langenneen yhteen lounaismurteissa, hän jättää kokonaan huomiotta tärkeän seikan: todellisuudessa oppositio on yleisesti säilynyt yks. nominatiivissa tapahtuneen, epäilemättä jo keskiaikaisen loppuheiton johdosta, jonka mukainen sekundaaristi terminaalinen (ja sandhissa vokaalinetisen) vokaalin katoedustus on konsonantinetisissä sandhiasemissa joko yleistynyt sellaisenaan tai levittäytynyt myös loppukonsonantin materiaalisen edustajan säilyttäneisiin tapauksiin. Ks. Ojansuu, LMÄH I s. 192—193, sandhiedustuksesta esim. mt. II s. 5 (*ei uskaltanp pal katel*); sandhitapausten tulkintaan vrt. PFFC I: 1 s. 119—121. On luultavaa, että ainakin vielä vanhimman kirjasuomen aikoihin on normaali lounaismurteinen suhde ollut tyyppiä *ottan^x* 'ottanut' : *ottanu^x* (tai *ottanu(v)a^x*) 'ottaneet', niin että

mitään törmäystä yksikön ja monikon kesken ei ollut päässyt syntymäänkään. Myöhemmin on yks. nominatiivin loppuvokaali kyllä voitu palauttaa akt. 2. partiisiipin yks. nominatiivissa niin kuin monissa muissakin muotoryhmissä — yksi palautusesimerkki on myös Penttilällä Kustavin murteesta —, mutta tämä on ilmeisesti toissijaista kehittymää, joka perustuu partiisiipin yks. obliikvisijojen analogiaan ja/tai ylämaan murteiden vaikutukseen. Muista murteista tietoisesti valikoituja ovat varmaan Agricolankin ottanut-tyyppiset partiisiipin yks. nominatiivit, joiden arkaistisuutta osoittaa paitsi *u:n* myös loppu-*t:n* säilyminen (vrt. Agricolan satunnaisempaan tyyppiin andanu, iopunu, coollu). Mutta jos yks. ja mon. nominatiivi eivät ole ainakaan yleisesti osuneet yksiin missään puhutussa lounaismurteessa, silloinhan monikon »selvennysnominatiivi» olisi ollut strukturaalisti tarpeen vasta kirjoitetussa kielessä. Sellaista oveluutta Agricolalta tuskin kuitenkaan voidaan edellyttää, että hän olisi luonut tulluut-tyyppisen »selvennysnominatiivinsa» vasta hanhenkynällä ilman puhutun kielen tukea.

Otaksutaan nyt silti kokeeksi Penttilää myötäillen, että vastakohta olisi ehtinyt kumoutua edes osassa 1500-luvun lounaismurteita, ylämaan vaikutuksesta vaikkapa nimenomaan Turun seuduilla. Ensi näkemältä Penttilän teoria tuntuisi tällöin saavan vahvistusta siitä, että lounaismurteissa vallitsee kautta verbintaivutuksen samanlainen yksikön ja monikon 3. persoonan muotojen vastakohta kuin virossa. Merkille pantavaa on, että jopa sellaisesta enimmäkseen redundantista ilmiöstä kuin subjektin ja predikaatin numeruskongruenssista pidetään lounaismurteissa yhä nykyään kiinni varsin tiukasti, tiukemmin kuin useimmissa muissa suomen murteissa (ks. Karlsson, Sananjalka 8 s. 18—19, Congressus II fenno-ugristarum I s. 240; vrt. myös Osmo Ikola, Vir. 1954 s. 229 alav.). Analogian edellytykset lounaismurteissa poikkeavat virossa tavattavista kuitenkin ratkaisevasti siinä, että partiisiipit eivät ole lounaismurteissa siirtyneet finiittimuodoiksi vaan ovat jatkuvasti pysytelleet liittomuotojen pääverbeinä: nykylounaismurteisittain *ovat tulnu : oli(va)t tulnu* jne. Ei ilmaisun selvyys eikä konjugaation rakenteellinen tasapainokaan olisi kaivannut partiisiippiin erityistä monikon tunnusta tällaisissa tapauksissa — tuskin edes kieltoverbin yhteydessä, vaikka subjektin ja kieltoverbin numeruskongruenssi tavallisesti puuttuu; imperfektin suhteeseen *miäs ei tulnu : miähe ei tulnu* vrt. preesensin paralleelista suhdetta *miäs ei tul : miähe ei tul*. — Vähäisen lisätodisteen Penttilän teorian puolesta voisi yrittää nähdä siinä hänen tähdentämässään erikoisuudessa, että vokaalivartaloisten partiisiippien *u(v)a, ü(v)ä* -aines tavataan Agricolalla vain mon. nominatiivissa, ei koskaan yksikön obliikvisijoissa. Tuskin tämäkään ilmiö sentään kaipaa kummempaa selitystä kuin se, johon Penttilän ajatuksenkulku yhtä hyvin johtaa: »*Tulluwat* tyyppin käyttö oli vanhimmassakin kirjasuomessa jo Agricolan aikaan tilapäistä ja nähtävästi väistyvää. Jos tässä yhteydessä haluaisi puhua traditiosta, niin saa sen vaikutelman, että traditio oli 1500-luvun puolimaissa jo purkautumassa — —» (Vir. 1965 s. 143). Juuri tällainen väistyvä perinne on hyvin saattanut kiintyä viimeksi joihinkin määrämuotoihin, eikä frekvensseistä silloin voida tehdä kaukokantoisia päätelmiä.

Täydellisyysden vuoksi kannattaa vihdoin mainita, että paitsi *tulnuvad*, *elanuvad* -tyyppiä virossa tavataan toinenkin muototyyppi, joka saattaa tuoda mieleen *ude, *üde -vartaloisten nominien edustuksen lounaismurteiden pohjoisryhmässä. *Lyhyt* ja *ohut* -adjektiivien vastineet voivat näet virossa esiintyä *a*-vartaloisina: Wied. *lühi* : gen. *lühida* (= P[ärnun murteisto] *lühe* : *lüheda*), *õhu* : gen. *õhu*, *õhuda*. Adverbissa *lühidalt* sama tyyppi on periytynyt nykyiseen yleiskieleenkin; yleensä ovat *lyhyt* ja *ohut* -adjektiivien jatkajat kuitenkin syrjäytyneet edelleenjohdosten *lühike(ne)* ja *õhuke(ne)* tieltä (erikseen huom. *lihi*- yhdyssanojen määriteosana ja ominaisuudennimi *lihidus*). Voitaisiinko edes teoriassa ajatella lounaismurteiden pohjoisryhmän ja viron edustukselle yhteistä alkujuurta, jollainen tietysti merkitsisi *a*, *ä* -vartalaisuuden juontumista *δ:n katoa edeltäneeltä ajalta ja siten tekisi tyhjäksi vastaesittämäni selityksen?

Tyypeistä *lühi* : *lühida* (*lüheda*) ja *õhu* : *õhuda* ei ole paljonkaan murrettietoja.³¹ Aivan kuten viron yleiskielessä ovat murteissakin päässeet valtaan johdokset *lühike(ne)* ja *õhuke(ne)*; nominatiivien *lyhyt* ja *ohut* vastineet tunnetaan kyllä paikoin etelävirossa, mutta obliikvisijat ovat tällöin aivan omaa, analogista tyyppiään.³² Sellainen koillisvirolaisen Vaivaran suhde kuin *lühüt* : *lühüest* taas on selvästi suomalaisvai-kutteinen. Länsimurteisiin kuuluvasta Tõstamaan murteesta on merkitty *lihepä* *veittu* (köis) ja Vigalan murteesta komparatiivi *ehüdam* 'ohuempi', mutta yleensä kolmitavuiset *a* (*ä*) -vartalot näistä adjektiiveista rajoittuvat *-lt* (*-ld*) -päätteisiin adverbikiteytyimiin, joiden aluetta vähin poikkeuksin ovat pohjoisviron läntisimmät murteet (saari- ja länsimurteet sekä keskimurteiden länsireuna): Valjala *lühidält* 'lyhyesti', Muhu *lühidelt* ~ *lühidält*, Ridala *räci lühidält*, Martna *lühidpält*, Varbla *lühidalt* ~ *lühidält*, Tõstamaa *räci lihepäält*, Audru *lihepäält*, Vändra *lühedalt*, Risti *lihepäält*, Kodavere *lühidält*, Hargla *kenäla lühidält*; Kihnu *ehedält* 'ohuelti', Pärnu-Jaagupi *ehüdalt*, Tõstamaa *ehedald*, Juuru *ehüdalt*. Ratkaisua helpottavia lisiä ei löydy myöskään *kytkyt*, *kätkyt* ja *neitsyt* -sanojen virolaisten vastineiden murre-edustuksesta. *Kytkyt*-tyypin sijasta tavataan virossa vain toista johdostyyppiä *küike* : gen. *külke* t. *küt(k)me*, ja yhtä hyvin *üde- kuin *üde-vartalaisuutta voivat edellyttää myös viron *kätki(t)* ja *neitsi(t)* -sanojen vokaalivartaloiiset muodot: gen. *kätki* ~ murt. *käkki* ja *neitsi*. Sitä tähdellisempi on viron *õlu(t)*-sanan taivutus. Vokaalivartaloiiset muodot ovat miltei kaikkialla säilyneet *e*-vartaloisina: ne ovat varhaiseen sisäheittoon (*elude- > *elde-) perustuvaa tyyppiä *ellè* (valtaedustus eri puolilla kielialuetta, harv. myös *elle*) tai joskus sisäheitotonta tyyppiä *olue* (Kuusalu, Vaivara), *elude* (Lüganuse, Jõhvi, Torma, Kodavere). Erikseen huom. *elu* : gen. *elu* (Iisaku, Puhja), *elu* : gen. *eludi* ~ *elutti* (Avinurme). Tämän sanan pysyminen *e*-vartaloisena

³¹ Seuraavassa esitettävät murrettiedot ovat Viron tiedeakatemian kielen ja kirjallisuuden instituutin murrejaoksen kokoelmista (osaksi omia poimintojani, osaksi kirjeitse saatuja lisiä, joiden lähettäjälle murrejaoksen johtajalle Mari Mustalle lausun parhaat kiitokseni).

³² Esim. Hargla *lühü?* : gen. *lühkü* : partit. *lühüt*, Rõuge *lühkü vaihhega*, Vastseliina *velsil lühku jäle?*, Setumaa *lühko mätega* 'lühikese aruga', Leivu nom. *lühü*, Lutsi *lühü?* ~ *lühü* : gen. *lühkü* (epäiltävän tiedon mukaan gen:n rinnakkaismuotona myös *lühüä*); Hargla *ühimurukkenē leinā* : *laze? laiva?* *ühkü? lei?gāda*, Setumaa *ohkuuē koitave?* 'matalaan kohtaan', Leivu nom. *uõu* ~ *uovu*.

viittaa vahvasti siihen, että *a* (*ä*) -vartalaisuus myös adjektiiveissa *lihi* ja *õhu* perustuu viron erilliskehityksen aikaiseen vartalotyyppin vaihdokseen, joka on koskenut vain noita kahta sanaa. Setälä näyttää osuneen oikeaan selittäessään YSÄH s. 94, että niiden vartalovokaali on yksinkertaisesti mukautumaa adjektiivityppiin *pime* : *pimeda*. Aivan ilmeinen on tämän tyyppin vaikutus tietysti niissä tapauksissa, joissa toisenkin tavun vokaali on vaihtunut *e*:ksi.

Alkuperäisten kolmi- ja useampitavuisten *e*-vartaloiden sekundaari siirtyminen *a* (*ä*) -vartaloihin ei ole virossa muutenkaan tuntematonta. *a*, *ä* -vartaloiden yks. nominatiivin loppuheittoisuus näyttää välittäneen siirtymän sellaisissa tapauksissa kuin *sammal* : *sam(b)la* (ks. kirj., Congressus II fenno-ugritarum I s. 212—213). Eräistä suppea-alueisemmista *a* pro *e* -tapauksista (*varëssa pesä* 'variksen pesä', *ovësad* 'hevoset', *sidëmat* 'siteet' yms.) ks. Kettunen, EKÄH s. 152—153. Hämärä synnyltään on ordinaalien taivutustyyppi *kuues* : *kuuenda*. A. Kask (Eesti keele ajalooline grammatika I, Tartu 1967, s. 142) on selittänyt sen jäljeksi ordinaalien johtimen aiemmasta *a*:llisuudesta: alkuperäinen taivutus olisi ollut **küδenta* : **küδentan*, ja yks. nominatiivin kehitys (Kaskin mukaan **küδenta* > **küδenti* > **küδensi* > *kuues*) edellyttäisi ksm. *-a*, *-ä* > *-i* -muutosta samaan tapaan kuin esimerkiksi komparatiivissa. Tällaisen selityksen kumoa kuitenkin jo ordinaalien edustus lapissa; se viittaa selvästi alkup. *e*-vartalaisuuteen (ks. Ravila, Verba docent s. 84). Itämerensuomen omalla alueella ordinaalit ovat *e*-vartalaisia suomessa, karjalassa, lyydissä, vepsässä sekä inkeroismurteissa ja — mikä tärkeintä — myös melkoisessa osassa viron murteita. Saaresten Väike eesti murdeatlaksen kartta 60 osoittaa tällaisen edustuksen vallitsevan Hiidenmaalla, laajalti pohjoisviron keski- ja rantamurteissa sekä itämurteiden pohjoiskolkassa ja lisäksi eteläviron Mulgin ryhmässä. Näin laajalti levinnyttä muodostetta tuskin voidaan selittää pelkästään suomen vaikutukseksi tai esim. jälkitavujen *a* > *e* -tyyppisen vokaalinreduktion aiheuttamaksi toissijaiseksi kehittymäksi. *a*, *ä* -vartalaisuuden kannalle jää siis vain osa viron murteita, välillisesti ehkä lisäksi vatja, jonka *kelmattoma*- tyyppi voi olla samanlainen **kelmanta* (> vatj. **kelmata*-) vartalon laajentuma kuin vir. murt. tyyppi *kõlmandama*-. Siten myös ordinaalien vartalotyyppin vaihdos näyttää olevan viron erilliskehityksen aikainen, mikä sen selitys sitten lieneekin.

Zur Herkunft eines Partiziptypus im alten Schriftfinnisch

VON TERHO ITKONEN

Die von Agricola verwendeten Nom. Pl. des 2. Partiz. Akt. *tullu(u)at* '[sind] gekommen' (urspr. **tulluðet*), *wesconu(u)at* '[haben] geglaubt' u. dgl. sind schon lange Gegenstand des besonderen Interesses der Forscher gewesen. E. N. Setälä verglich sie mit den im Estnischen vorhandenen Partizipformen, die als 3. Pl. Prät. im modus obliquus verwendet werden, vom Typus *tulnuwa* 'sie seien gekommen', deren *-va* (*-vad*) im Auslaut offenbar eine Analogie zur 3. Pl. Präs. ist. Martti Rapola wählte die in der nördlichen Gruppe der finnischen Südwestdialekte vorhandenen Typen *lyhyvä* Nom. Pl. 'kurze', *ohuva* 'dünne' als Vergleichspunkt: das *uva*, *yvä* (<< **uðe*, **yðe*) in ihnen scheint auf dem Wege lautlicher Entwicklung entstanden zu sein.

Aarni Penttilä hat kürzlich (Vir. 1965) diese Frage neu untersucht. Nach einem längeren polemischen Exkurs über die Lesart der Partizipien bei Agricola (vor allem dazu, ob vor einem *a* oder *ä* der letzten Silbe ein *v* ausgesprochen wurde oder nicht) schliesst er sich der Auffassung von Setälä an und bringt eine weitere Begründung dafür: im Estnischen wie auch in den finnischen Südwestdialekten wären Nom. Sg. und Pl. des 2. Partiz. Akt. infolge der Lautentwicklung zusammengefallen (*tullu(t)* sowohl Nom. Sg. als auch Nom. Pl.), so dass der Nom. Pl. durch ein aus der 3. Pl. Präs. stammendes Element »verdeutlicht« werden musste. Der Typus *lyhyvä*, *ohuva* hätte mit der Entwicklung der Partizipien nichts zu tun sondern weise lediglich eine sekundäre Angleichung auf an mit *-va*, *-vä* abgeleitete Adjektive.

Verf. weist zunächst in dem Teil von Penttiläs Aufsatz, der sich mit der Lesart der Partizipien bei Agricola beschäftigt, einige auf falscher Auslegung des statistischen Materials beruhende Schwächen nach und untersucht dann die Entwicklung der diesbezüglichen Partizipien im Lichte dessen, was wir über die Entwicklung der Sequenzen **uðe*, **yðe* in Nachsilben in den finnischen Dialekten wissen. Penttiläs wichtigste Begründungen erweisen sich beide als nicht stichhaltig. Zunächst einmal ist es unwahrscheinlich, dass der Nom. Sg. und Pl. des

2. Partiz. Akt. in den mittelalterlichen Südwestdialekten des Finnischen zusammengefallen wäre, und selbst wenn das geschehen wäre, bestand kein struktureller Bedarf einer von Penttilä angenommenen »Verdeutlichung«. Im Gegensatz zum Estnischen, wo die als Präteritum des modus obliquus benutzten Partizipien zu finiten Formen geworden sind, haben sich die Partizipien in den Südwestdialekten nämlich als Hauptverben der periphrastischen Formen erhalten, wo der Unterschied zwischen Singular und Plural bereits im Hilfsverb ausgedrückt wird. Zweitens beweist das in den nördlichen Südwestdialekten allgemeine Flexionsverhältnis Nom. Sg. *lyhy* (ohne *-(v)ä*-Element!): Nom. Pl. *lyhy(v)ä*, *ohu*: *ohu(v)a*, dass sich dieser Adjektivtypus nicht an die *-va*, *-vä*-Adjektive angeglichen hat: das *-u(v)a-*, *-y(v)ä*-der obliquen Fälle beruht also auf einer Lautentwicklung, wie Rapola angenommen hat. Offenbar ist diese in Frage stehende Lautentwicklung mittelalterlich. Ausser in Agricolas Partizipien spiegelt sie sich u.a. in der Flexion der *-ut*, *-yt*-Nomina in den Dialekten von Mittelostbottnien wider, deren älteste Schicht auf die Südwestdialekte zurückgeht, und in den nördlichsten Südwestdialekten zeugen davon immer noch einige Überbleibsel auch im Bereich des 2. Partiz. Akt. und der mit **-us*: **-uðe*- abgeleiteten Nomina. Wahrscheinlich entstand das *-u(v)a-*, *-y(v)ä*- als eine Art differenzierende Reaktion auf die Assimilationsentwicklung (**-uðe-*, **-yðe-*) *u(e)*, *ü(e)* > *uu*, *yy* (> *u*, *y*), die sich in den Südwestdialekten generell durchgesetzt hat.

Abschliessend prüft Verf. den eventuellen Zusammenhang des Typus *lyhyvä*, *ohuva* mit dem estnischen Flexionsverhältnis *lühki* 'kurz': Gen. Sg. *lühida*, *õhu* 'dünn': Gen. Sg. *õhuda*. Ein genetischer Zusammenhang braucht hier nicht angenommen zu werden; das *a* der dritten Silbe in den estnischen Formen beruht offenbar auf estnischer Sonderentwicklung, wie u.a. das erhaltene *e* im Typus *õlu(t)* 'Bier': Gen. Sg. *õlle* (<< **õluden*) zeigt.